

Ebû Süleyman ed-Dımaşkî ve Tefsir İlmindeki Yeri

 Murat Oral*

Atf/@: Oral, Murat, Ebû Süleyman ed-Dımaşkî ve Tefsir İlmindeki Yeri, Artuklu Akademi, 2022/9 (1), 53-70.

Öz: Hicri 4. yüzyıl, tefsir eserlerinin ve müfessirlerin çokluğu bakımından zengin bir dönem olmuştur. Bu dönemde yaşayan ve tefsir eseri kaleme alan müfessirlerden biri de Ebû Süleyman es-Sa'dî ed-Dımaşkî'dir. Ebû Süleyman, kendi döneminde ilim ehli tarafından tanınmasına, bizzat münazaralara katılmasına ve sonraki müfessirlere etki etmesine rağmen adını ancak eserlerinin –özellikle tefsir alanındaki- satır aralarında yaşatabilmiştir. Bunun ise “kaynaklarda hiçbir öğrencisinden söz edilmemesi ve özellikle de akaid ve hadis alanlarında eleştirilere maruz kalması” gibi birçok belli ve belirsiz nedeni bulunmaktadır. Ebû Süleyman'ın tefsir ve Kur'an ilimleriyle ilgili görüşlerinin bilinmesinin, yaşadığı dönemin tefsir anlayışını yansıtması, tefsir yönteminde zamanla meydana gelen değişiklikleri ve Ebû Süleyman'ın tefsir ilmine katkılarını ortaya koyması açısından önemli bir mesele olduğu ortadadır. Bu amaçla ilgili bu makalede ilk önce Ebû Süleyman'ın hayatı incelenmiştir. Sonra da onun izlediği tefsir yöntemi örneklerle ortaya konulmaya ve Kur'an ilimleri ile ilgili görüşleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'an İlimleri, Yöntem, Rivayet, Dirayet, Ebû Süleyman ed-Dımaşkî.

Abu Suleiman ad Dimaskhi and His Place in the Science of Tafsir

Citation/@: Oral, Murat, Abu Suleiman ad Dimaskhi and His Place in the Science of Tafsir, Artuklu Akademi, 2022/9 (1), 53-70.

Abstract: The 4th century Hijri has been a rich period in terms of the abundance of tafsir works and mufassirs. Abu Suleiman as-Sa'di ad-Dimaskhi is one of the mufassirs who lived in this period and wrote a work of tafsir. Although Abu Suleiman was recognized by scholars in his own time, personally participated in the debates, and influenced later exegetes, it can be easily said that he kept his name alive mostly between the lines of his works, especially with his tafsir. There are many reasons for this. To illustrate, there exists no mention as to any of his students in the sources, and he was criticized especially in the fields of Islamic creed (aqidah) and hadith. It is obvious that comprehending Abu Suleiman's perspective on tafsir and Qur'anic sciences are both essential issues in terms of reflecting the tafsir understanding of the epoch he lived in, the changes that took place in the tafsir method over time and Abu Suleiman's contributions to tafsir. For this purpose, firstly the life of Abu Suleiman was elaborated in this article. Then, the tafsir method he followed was tried to be revealed through examples and his views on the Qur'anic sciences were tried to be revealed.

Keywords: Tafsir, Qur'anic Sciences, Method, Narration, Dirayah, Abu Suleiman ad Dimaskhi.

Giriş

Bir müfessirin hayatının, tefsir yönteminin ve Kur'an ilimleriyle ilgili görüşlerinin bilinmesi, o müfessirin içinde yaşadığı çağa kadar tefsir ilim dalında meydana gelen gelişmelerin ve değişikliklerin anlaşılması açısından önemlidir. Dolayısıyla kendisinden sonraki müfessirlere etki etmekle birlikte adları sadece tefsir eserlerinin satır aralarında geçen ve unutulmaya yüz tutan tefsircilerin hayatlarının ve görüşlerinin araştırılması, tefsir ilminin gelişim sürecinin bilinmesine olumlu bir katkı sağlayacaktır.

Müslümanlar için siyasi açıdan oldukça sorunlu geçen hicri dördüncü ve beşinci yüzyıl, Temel İslam Bilimleri açısından ve özellikle de tefsir ilmi bakımından oldukça bereketli bir çağ olmuştur. Bu dönemin başında İbn Cerir Taberî (v.310/923), İbnü'l-Munzir (v.318/930) ve İbn Ebi Hâtim'in (v.327/938), ortasında Mâturîdî (v.333/944), Cessâs (v.370/981) ve Semerkandî'nin (v.373/983), sonunda ise Sa'lebî (v.427/1035), Mekki (v.437/1045) ve Mâverdî'nin (v.450/1058)¹ yaşamış olması, bu dönemin tefsir ve müfessir zenginliğini göstermesi açısından yeterlidir.

* Dr. Arş. Gör., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı, muratoral0147@gmail.com

¹ Son üç müfessir, hayatlarının çoğunu ya da bir kısmını hicri dördüncü yüzyılın sonunda geçirdikleri için söz konusu edilmmiştir.

Bu dönemde yaşayan önemli müfessirlerden biri de Ebû Süleyman ed-Dımaşkî'dir. Önemli bir tefsirci olmasına rağmen Türkiye'de onunla ilgili hiçbir çalışmanın yapılmaması dikkat çekicidir. Arap dünyasında da durum bundan farksızdır. Nitekim yaptığımız araştırma sonucunda Ebû Süleyman ed-Dımaşkî ile ilgili sadece bir yüksek lisans tez çalışmasının hazırlanmış olduğunu tespit ettik. Söz konusu çalışma, İmam Muhammed b. Su'ûd üniversitesinin Usuluddin fakültesinin öğrencisi Hâlid b. Sa'd et-Matrafi tarafından "Ârâu Ebî Süleyman ed-Dımaşkî fi't-Tefsîr: Cem'an ve Dirâseten" adı altında 1999 yılında kaleme alınmıştır.² Bu çalışmaya ise ulaşamadık. Bu bağlamda Ebû Süleyman'ı tanımak ve onun tefsir ilmine olan katkılarını ortaya koymak amacıyla önce onun hayatı, sonra tefsir yöntemi, bilahare Kur'an ilimleri ile ilgili görüşleri incelenecektir.

1. Ebû Süleyman ed-Dımaşkî'nin Hayatı

Ebû Süleyman ed-Dımaşkî'nin hayatı ile ilgili kaynaklarda pek bir bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte onunla ilgili bilgi veren kaynakların, çok az eklemelerle birlikte genellikle onun hakkında ilk defa aktarımda bulunan İbn 'Asâkir'in (v.571/1176) açıklamalarını özetlediği görülmektedir. Bu bağlamda Nuveyhid ve Edirnevî (v.1095/1684'ten sonra)³, Ebû Süleyman'ın vefat tarihine ilişkin yaptıkları bir cümlelik açıklama dışında Dâvûdî'nin (v.945/1539)⁴ açıklamalarını olduğu gibi aktarmışlardır. Dâvûdî de Suyûtî'nin (v.911/1505)⁵ konuyla ilgili açıklamalarını hiçbir değişiklik yapmaksızın alıntılımıştır. Suyûtî ise İbn 'Asâkir'in 2-3 sayfa bula açıklamalarını⁶ bir paragrafta özetlemiştir. Dolayısıyla Ebû Süleyman ed-Dımaşkî'nin hayatıyla ilgili bilgilerin yegâne kaynağı, İbn 'Asâkir'in açıklamalarıdır denilebilir.

İbn 'Asâkir, *Târîhu Dımaşk* adlı eserinde Ebû Süleyman ed-Dımaşkî'nin adının "Ebû Süleyman Muhammed b. Abdullah b. Süleyman es-Sa'dî" olduğunu belirtmiştir.⁷ Burada Ebû Süleyman'ın kimliği ile ilgili kendisine dikkat çekilmesi gereken önemli bir konu vardır. Tefsirde Ebû Süleyman ed-Dımaşkî'nin adının yaşatılmasını sağlayan ve ondan en çok yararlanan müfessir olduğunu söyleyebileceğimiz İbnu'l-Cevzî (v.597/1201) gibi Ebû Süleyman'ın herhangi bir alan –özellikle de tefsir alanı- ile ilgili görüşlerini aktaran müfessirler ve bilginler, onu her zaman "Dımaşkî" nispetiyle zikretmişlerdir. Fakat onun biyografisine yer veren kaynaklar, genellikle onu "es-Sa'dî" nispetiyle anmıştır. Bununla birlikte biz, Ebû Süleyman ed-Dımaşkî'nin Ebû Süleyman es-Sa'dî ile aynı kişi olduğunu birkaç açıdan bilebiliriz. Şöyle ki:

- İbn 'Asâkir, eserinin farklı yerlerinde onu hep "Ebû Süleyman ed-Dımaşkî es-Sa'dî" diye anmıştır.⁸ Bu ifade, Ebû Süleyman'ın aynı anda hem "ed-Dımaşkî" hem de "es-Sa'dî" nispetlerine sahip olduğunu gösterir.
- Ebû Süleyman'ın genel olarak tefsirde söz sahibi olduğu ve bu alanda meşhur olduğu bilinmektedir. Nitekim pek azı dışında neredeyse onun görüşlerinin tamamına yalnızca tefsir eserlerinde ulaşılabilmektedir. Aynı künyeye sahip olup da tefsir alanında meşhur olan başka bir kimsenin var olduğu bilinmemektedir. Dolayısıyla kaynaklarda "Müfessir olan Ebû Süleyman es-Sa'dî"⁹ diye tanıtılan şahsın, tefsirlerde adı geçen Ebû Süleyman ed-Dımaşkî olduğu açıkça görülmektedir. Nitekim *Târîhu Dımaşk*'da söz konusu bilgin, "Müfessir olan Ebû Süleyman ed-Dımaşkî es-Sa'dî"

² Dar Almandumah (Almandumah), "Aranan: جمعاً ودراسة في التفسير: جمعاً ودراسة" (Erişim 19 Ocak 2022).

³ Ahmed b. Muhammed el-Edrnevî, *Tabakâtu'l-mufessirîn*, thk. Süleyman b. Salih el-Huzî (Suudi Arabistan: Mektebetu'l-'Ulûm ve'l-Hikem, 1417/1997), 96; 'Adil Nuveyhid, *Mu'cemu'l-mufessirîn min sadri'l-İslâm ve hatta'l-'asri'l-hâdir*, (Beirut: Muessesetu Nuveyhid, 1409/1988), 2/557.

⁴ Muhammed b. Ali ed-Dâvûdî, *Tabakâtu'l-mufessirîn* (Beirut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, ts.), 2/164.

⁵ Abdurrahman b. Ebi Bekir es-Suyûtî, *Tabakâtu'l-mufessirîn*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kahire: Mektebetu Vehbe, 1396), 104.

⁶ İbn 'Asâkir Ali b. Hasan, *Târîhu Dımaşk*, thk. Amr b. Garâme el-Umrevî (Beirut: Dâru'l-Fikr, 1419/1998), 53/349-351.

⁷ İbn 'Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 53/349.

⁸ İbn 'Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 53/350.

⁹ İbn 'Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 66/281; Suyûtî, *Tabakâtu'l-mufessirîn*, 104; Dâvûdî, *Tabakâtu'l-mufessirîn*, 2/164; Edrnevî, *Tabakâtu'l-mufessirîn*, 96; Nuveyhid, *Mu'cemu'l-mufessirîn*, 2/557; Muhammed b. Ahmed el-Masna'î, *Misbâhu'l-erib fi takribi'r-ruvâti'l-lezîne leysû fi Takribi't-Tezhib*, (Yemen: Mektebetu San'âi'l-Eseriyye, 2005-2009), 3/153.

olarak nitelenmektedir.¹⁰ Yine İbnu'l-Cevzî, *Keşfu'l-muşkil min hadîsi's-Sahîhayn* adlı eserinde ondan "Müfessir olan Ebû Süleyman ed-Dımaşkî" diye bahsetmektedir.¹¹

- Kaynaklarda müfessir olan "Ebû Süleyman es-Sa'dî"nin eş'arî olduğu söylenmektedir.¹² Ayrıca Ebû Süleyman ed-Dımaşkî'nin Küllâbiye'nin/Eş'ariyye'nin görüşünü savunarak Hanbelilerle tartışmalara girdiğinden söz edilmektedir.¹³ Dolayısıyla içinde yaşadıkları zaman diliminin ve niteliklerinin aynı olması hasebiyle söz konusu iki nispetin tek bir bilginine ait olduğu anlaşılmaktadır.
- Zâdu'l-Mesîr'de Ebû Süleymân ed-Dımaşkî, hocası "İsmail b. Muhammed es-Saffâr"dan (v.341/953) doğrudan aktarımda bulunmaktadır.¹⁴ İbn 'Asâkir de Ebû Süleyman es-Sa'dî'nin hocaları arasında Saffâr'ın da adından bahsetmektedir.¹⁵ Dolayısıyla es-Sa'dî ve ed-Dımaşkî nispetlerinin aynı şahsa ait olduğu ortaya çıkmaktadır.

İbn 'Asâkir'in aktardığına göre Ebû Süleyman ed-Dımaşkî, Bağdat'ta Ebû Ali b. es-Savvâf (v.359/970), Ebû Abdullah el-Mehâmîlî (v.330/942), Ebû Bekir eş-Şâfi'î (v.354/965), Da'lec (v.351/962), Ebû Sehl b. Ziyâd (v.350), Ca'fer el-Huldî (v.348/960), Abdullah b. İsmail b. İbrahim b. Büreyh el-Hâşimî (v.350), Ebû Sa'id Hasan b. Ahmed el-İstahrî (v.328), Muhammed b. Mahled ed-Dûrî (v.331), Osman b. Ahmed b. Abdullah ed-Dekkâk (v.344) ve İsmail b. Muhammed es-Saffâr'dan, Basra'da Hasan b. Muhammed e-Nesevî'den, Vâsî'ta Ahmed b. Muhammed b. Sa'dân'dan, Tüster'de Sehl b. Abdullah et-Tüsterî es-Sağîr'den, Rakka'da Muhammed b. Sa'id el-Hâfız'dan, Dımaşk'da Muhammed b. Ahmed b. 'Umâra el-'Attâr (v.322), Hasan b. Hubeyb, Muhammed b. Yûsuf el-Herevî (v.330), Ebû Ubeyde Ahmed b. Abdullah b. Zekvân, Muhammed b. Ca'fer b. Hişâm b. Mellâs (v.328), Ebû Muhammed Abdullah b. Huseyn b. Cum'a el-Esedî'den ilim almıştır.¹⁶

Ayrıca Ebû Süleyman, tefsir alanında *Muctena't-tefsîr* adında geniş bir eser kaleme almıştır. Yine *el-Câmi'u's-sağîr fi muhtasari 'ilmi't-tefsîr* ve *el-Muhezzebu fi't-tefsîr* adında eserleri bulunmaktadır.¹⁷ Bu eserlerinin hiçbirisi günümüze kadar ulaşmamıştır. Bununla birlikte pek çok müfessirin ondan alıntı yapması, söz konusu eserlerin sonraki müfessirler üzerinde etkili olduğunu gösterir. Onun görüşlerini en çok aktaran müfessirler, İbnu'l-Cevzî ve Ebû Hayyân (v.745/1344) olmuştur. İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr* adlı eserinde Ebû Süleyman'dan 261 defa alıntıda bulunmuştur.¹⁸ Nitekim onun tefsir ile ilgili görüşlerinin çoğu -veya "hepsi" denilebilir- bu eser yoluyla bilinmektedir. İbnu'l-Cevzî'den sonra gelip de Ebû Süleyman'ın görüşünü aktaran müfessirler, genellikle onun görüşlerini *Zâdu'l-mesîr*'den alıntılar yaparak aktarmışlardır. Ebû Süleyman'ın görüşlerini aktaranlardan biri olan Ebû Hayyân da *el-Bahru'l-muhîr* adlı eserinde ondan 46 nakilde bulunmuştur.¹⁹ Yine az da olsa Hâzin (v.741/1341),²⁰ Âlûsî (v.1270/1854)²¹ ve Hererî²² onun görüşlerini aktarmışlardır.

¹⁰ İbn 'Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 53/350.

¹¹ Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali el-Cevzî, *Keşfu'l-muşkil min hadîsi's-Sahîhayn*, thk. Ali Huseyn el-Bevvâb (Riyad: Dâru'l-Vatan, ts.), 1/393. İbnu'l-Cevzî, bu eserinde ondan 4 alıntıda bulunmuştur.

¹² İbn 'Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 53/350; Suyûtî, *Tabakâtu'l-mufessirîn*, 104; Dâvûdî, *Tabakâtu'l-mufessirîn*, 2/164; Edrnevî, *Tabakâtu'l-mufessirîn*, 96; Nuveyhid, *Mu'cemu'l-mufessirîn*, 2/557.

¹³ Ebu'l-Huseyn Muhammed b. Ebî Ya'la, *Tabakâtu'l-Hanâbile*, (Kahire: Matbaatu's-Sunneti'l-Muhammediyye, ts.), 2/129-138.

¹⁴ Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali el-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr fi 'ilmi't-tefsîr*, thk. Abdurrezzak el-Mehdî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1422), 1/499.

¹⁵ İbn 'Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 53/350.

¹⁶ İbn 'Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 53/350.

¹⁷ İbn 'Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 53/349-350; İbnu's-Sâ'î Ali b. Enceb, *ed-Durru's-semîn fi esmâi'l-musannifîn*, thk. Ahmed Şevki Binbin ve Muhammed Sa'id Haneşi (Tûnus: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1430/2009), 226; Suyûtî, *Tabakâtu'l-mufessirîn*, 104; Dâvûdî, *Tabakâtu'l-mufessirîn*, 2/164; Edrnevî, *Tabakâtu'l-mufessirîn*, 96; Nuveyhid, *Mu'cemu'l-mufessirîn*, 2/557; İbrahim b. İsmail el-Ebyârî, *el-Mevsû'atu'l-Kur'âniyye*, (b.y.: Muessesetu Sicillî'l-'Arab, 1405), 9/37. Suyûtî, Dâvûdî, Edrnevî ve Nuveyhid, birinci esere "Mucteba't-tefsîr" adını vermiştir.

¹⁸ Bk. İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*.

¹⁹ Bk. Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf, *el-Bahru'l-muhîr fi't-tefsîr*, thk. Sıdkî Muhammed Cemil (Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1420).

²⁰ 3 defa. Bkz. Ali b. Muhammed el-Hâzin, *Lubâbu't-te'vîl fi me'âni't-tenzîl*, tsh. Muhammed Ali Şahin (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1415).

²¹ 7 defa. Bkz. Mahmûd b. Abdullah el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'âni fi tefsîri'l-Kur'âni'l-'Azîmi ve's-Seb'i'l-Mesânî*, thk. Ali Abdalbârî Atıyye (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1415).

²² 6 defa. Bkz. Muhammedu'l-Emin b. Abdullah el-Hererî, *Tefsîru hadâiki'r-ravhi ve'r-reyhân fi revâbi 'Ulûmi'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru Tavki'n-Necât, 1421/2001).

Onun fıkhıta şâfi'î ve itikatta eş'arî olduğu, sünnete çok bağlı olduğu ve tefsir alanında güzel sözlere sahip olduğu söylenmiştir.²³ Ebû Süleyman'ın Hanbelî âlim İbn Şakûlâ (v.369/980) ile yaptığı tartışma sırasında nasslarda geçen Allah'ın sıfatlarını te'vil ettiği,²⁴ akla uygun olanları dışında ahad haberin ilmi bir değer ifade etmediğini kabul ettiği²⁵ ve ahad haberlere ilmi bir değer vermediği hâlde onları öğrenip yazmakla uğraşması sebebiyle eleştirildiği görülmektedir.²⁶ Bu durum, İbn Teymiyye'nin (v.728/1328) dediği gibi Eş'arî'nin (v.324/935-36) önde gelen taraftarlarından Ebû Süleyman ed-Dimaşkı'nın İbn Küllâb'ın (v.240/854) görüşlerine tabi olduğunu desteklemektedir.²⁷ Ebû Süleyman'ın Allah'ın isim ve sıfatları konusunda sahabe yoluna uymaması ve yaşadığı dönemde Ehl-i Sünnet'i/Ehl-i Hadis'i temsil eden Hanbelilere karşı çıkması ile birlikte onun "sünnete çok tabi olduğunun" söylenmesi çelişkili bir ifade olarak görülmektedir. Bununla birlikte söz konusu ifadeyle onun, -ahad haberin ilmi bir değer ifade ettiğini kabul etmese de- hadis bilgisinin çok olduğu veya sünnetin ameli yönüyle çok ilgilendiği kastedilmiş olabilir. Bunun yanı sıra Eş'arîliğin geçen zamanla birlikte köklerini Ehl-i Hadis'in oluşturduğu Ehl-i Sünnet'in kelimelerindeki temsilcileri olarak kabul edilmesi nedeniyle bu ifade kullanılmış olabilir. Nitekim bu ifadeyi kullanan bilginin Eş'arîliği hararetle savunan İbn 'Asâkir olması, bu olasılığı güçlendirmektedir.²⁸

Ebû Süleyman'ın İbn Şakûlâ, Dârekutnî (v.385/996), İbn Şâhîn (v.385/996), Ebû Abdullah el-Hâkim (v.405/1014), İbn Merdûye (v.410/1020), İbn Şâzân el-Bağdâdî (v.425/1034), Ebû Nu'aym el-Asbahânî (v.430/1038) ve İbn Gaylân (v.440/1049)²⁹ gibi meşhur bilginlerle birlikte Ebû Bekir eş-Şâfi'î (v.354/965), Da'lec b. Ahmed es-Siczi (v.351/962), Ebû Ali b. es-Savvâf (v.359/970) ve Ebû Abdullah Huseyn b. İsmail el-Mehâmîlî (v.330/942) gibi aynı hocalardan ders almasına rağmen kaynaklarda biyografisine yer verilmemesi dikkati çekmektedir. Bu durum, az önce sözünü ettiğimiz üzere Ebû Süleyman'ın hadis yaklaşımından ve eş'arîlik yönünden kaynaklanıyor olabileceği gibi onun meşhur bilginlerin döneminde yaşamış olması da adını gölgede bırakmış olabilir. Bunun yanı sıra onun adını geleceğe taşıyan öğrencilerinden söz edilmemesinin de bu konuda bir etkiye sahip olabileceği göz ardı edilmemelidir.

Ebû Süleyman'ın doğum tarihi bilinmediği gibi vefat tarihi de bilinmemektedir. İbn 'Asâkir, Suyûtî ve Dâvudî onun vefat tarihinden söz etmedikleri hâlde onlardan sonraki dönemlerde yaşayan Edirnevî, onun hicrî dört yüze doğru vefat ettiğini söylemiş,³⁰ Nuveyhid de 351/962 yılında hayatta olduğundan söz etmiştir.³¹ Vefat tarihi bilinen ve yukarıda isimlerine yer verilen hocalarının vefat tarihleri göz önünde bulundurulduğunda onun hicrî dördüncü yüz yılda yaşadığı belli olmaktadır. Hicrî 369 yılında vefat eden

²³ İbn 'Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 53/350; Suyûtî, *Tabakâtu'l-mufessirin*, 104; Dâvudî, *Tabakâtu'l-mufessirin*, 2/164; Edrnevî, *Tabakâtu'l-mufessirin*, 96; Nuveyhid, *Mu'cemu'l-mufessirin*, 2/557.

²⁴ Allah'ın kelamını İbn Küllâb gibi tevil etmekten kaçındığı, diğer konularda ise onun gibi düşündüğü görülmektedir. Bkz. İbn Ebî Ya'la, *Tabakâtu'l-Hanâbile*, 2/135; Ebû Ya'la Muhammed b. Huseyn, *İbtâlû't-te'vîlât li-ahbâri's-sifât*, thk. Muhammed b. Hamdî'l-Hamûd en-Necdî (Kuveyt: Dâru İllâf ed-Duveliyeye, ts.), 94-95.

²⁵ İbn Ebî Ya'la, *Tabakâtu'l-Hanâbile*, 2/135-136.

²⁶ İbn Ebî Ya'la, *Tabakâtu'l-Hanâbile*, 2/129-138.

²⁷ Ahmed b. Abdülhalîm b. Teymiyye, *Minhâcu's-sunneti'n-nebeviyye fi nakdi kelâmi's-Şi'ati'l-Kaderiyye*, thk. Muhammed Reşâd Sâlim, nşr. Câmî'atu'l-İmâm Muhammed b. Su'ûd el-İslâmiyye (b.y.: y.y., 1406/1986), 2/327; Ebû Osman Faysal b. Kazzâr el-Câsim, *el-Eş'aratu fi mizâni Ehli's-Sunne*, nşr. el-Meberretu'l-Hayriyye li-'Ulûmî'l-Kur'ân ve's-Sunne (Kuveyt: y.y., 1428/2007), 203, 416.

²⁸ Mustafa Sabri Küçükaşçı - Cengiz Tomar, "İbn Asâkir, Ebû'l-Kâsim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 19 Ocak 2022).

²⁹ Bkz. İbn Ebî Ya'la, *Tabakâtu'l-Hanâbile*, 2/128-129; Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali el-Cevzi, *Menâkıbu'l-imam Ahmed*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turki (b.y.: Dâru Hicr, 1409), 687; Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, thk. Heyet (b.y.: Muessesetu'r-Risâle, 1405/1985), 16/31, 184-186, 292; Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtu'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, thk. Ömer Abdusselam et-Tedmurî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1413/1993), 26/412-413; Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Tezkiretu'l-huffâz* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1419/1998), 3/65; İbrahim b. Muhammed b. Muflih, *el-Maksadu'l-erşed fi zikri eshâbi'l-imam Ahmed*, thk. Abdurrahman b. Süleyman el-Useymin (Riyad: Mektebetu'r-Ruşd, 1410/1990), 1/216-217; Ebû Bekir b. Nukta, *et-Takyîdu li-ma'rifeti ruvâti's-Sunen ve'l-Esânîd*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût (b.y.: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1408/1988), 265; Ebû Bekir b. Nukta, *İkmâlu'l-ikmâl*, thk. Abdulkayyûm Abdureybi'n-Nebî, nşr. Câmî'atu Ummi'l-Kurra (Mekke: y.y., 1410), 4/108-109; Ebu'l-Abbâs b. Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân*, thk. İhsân Abbâs (Beyrut: Dâru Sâdir, 1900-1994), 2/271; Ebû Abdullah b. Abdilhâdî, *Tabakâtu 'ulemâi'l-hadis*, thk. Ekrem el-Bûşî - İbrahim Zeybak (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1417/1996), 3/12-13, 75; Tâcuddîn Abdülvehhâb b. Takiyyuddîn es-Sübki, *Tabakâtu's-Şâfi'iyyeti'l-kubra*, thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî - Abdulfettah Muhammed el-Huluv (b.y.: Dâru Hicr, 1413), 3/291; Haydarâbâd: Meclisu Dâireti'l-Me'arifi'l-Usmâniyye, 1382/1962), 8/337; Ebû Bekir b. el-Müstevfî, *Târîhu İrbil*, thk. Sâmi b. Seyyid Hammâs es-Sakkâr (Irak: Dâru'r-Reşid, 1980), 2/321.

³⁰ Edrnevî, *Tabakâtu'l-mufessirin*, 96.

³¹ Nuveyhid, *Mu'cemu'l-mufessirin*, 2/557.

ve Ebû Süleyman ile münazarada bulunmuş olan İbn Şâkûla ile aynı tarihlerde yaşamış olması bunu desteklemektedir.

2. Ebû Süleyman ed-Dımaşkî'nin Tefsir Yöntemi ve Bazı Kur'ân İlimleriyle İlgili Görüşleri

2.1. Ebû Süleyman ed-Dımaşkî'nin Tefsir Yöntemi

Maalesef Ebû Süleyman ed-Dımaşkî'nin tefsir eserleri günümüze ulaşmadığı için onun Kur'ân tefsirinde nasıl bir yöntem izlediği doğrudan onun eserlerinden öğrenilememektedir. Bununla birlikte kendisinden etkilenen müfessirlerin/müelliflerin eserlerinin incelenmesi sonucunda onun nasıl bir tefsir yöntemi izlediği noktasında bilgi edinilebilir. Bu açıdan İbnu'l-Cevzî'nin *Zâdu'l-Mesîr* adlı eseri büyük önem arz etmektedir. Ebû Süleyman'dan aktarımda bulunan müfessirlerin geneli de ilgili alıntılarını İbnu'l-Cevzî'den yapmışlardır.

Başta *Zâdu'l-Mesîr* olmak üzere Ebû Süleyman'ın tefsir ile ilgili görüşlerini alıntılaman eserler incelendiğinde Ebû Süleyman'ın Kur'ân'ı Kur'ân'la tefsir ettiği görülür. Örneğin "Mallarını Allah yolunda harcayanların örneği, her başağında yüz tanenin bulunduğu yedi adet başak çıkaran bir tohum tanesi gibidir"³² ayetinin tefsirinde bu ayetin, "Ey iman edenler! Alım satım, dostluk ve aracılığın olmadığı bir gün gelip çatmadan Allah'ın size verdiklerinden O'nun için harcama yapın"³³ bağlantılı olduğunu ve yüce Allah'ın ayette verdiği örnekle kendi yolunda verilen sadaka iyiliğinin yedi yüz katıyla mükâfatlandırılacağını bildirdiğini söylemiştir. Böylece ayette geçen "Allah yolunda" ifadesinin anlamıyla ilgili ortaya atılan "cihat" ve "her türlü iyilik" görüşleri arasından ikinci manayı desteklediğini dolaylı bir yolla açıklamıştır.³⁴ Zira Ebû Süleyman'ın işaret ettiği ayet, mutlak bir infaktan söz etmekte ve infaki cihada bağlamamaktadır.³⁵

57

Ebû Süleyman, Kur'ân'ı tefsir ederken hadislerden de yararlanır. Örneğin İbn Abbâs, el-Mâide suresinin 19. ayetinde sözü geçen fetret dönemi sırasında dört elçinin gönderildiğini belirtmiş, üç elçinin Yâsîn suresinde sözü geçen elçiler olmasıyla birlikte dördüncü elçinin kim olduğunu bilmediğini söylemiştir. Ebû Süleyman ise Hz. Peygamberden aktarılan "Kavmi tarafından zayıf edilen peygamber" hadisine dayanarak Hâlid b. Sinân'ın dördüncü elçi olabileceğini belirtmiştir.³⁶ Hâlbuki *Sahîh-i Buhârî*'de geçen hadiste Hz. Peygamber, kendisi ile Hz. İsa'nın arasında hiçbir peygamberin gönderilmediğini ifade etmiştir.³⁷ Ayrıca Hâlid b. Sinân ile ilgili hadisi İbn Ebî Şeybe (v.235/849),³⁸ Bezzâr (v.292/905)³⁹ ve Taberânî (v.360/971)⁴⁰ rivayet etmiş olup Bezzâr, hadisin Sa'îd b. Cubeyr yoluyla mürsel olarak rivayet edildiğini, mahfuz olan rivayetin de Kelbî yoluyla geldiğini belirtmiştir.⁴¹ Heysemî (v.807/1405) de hadisin isnadında adı geçen Kays b. Rabî'in durumu hakkında ihtilaf edildiğini, Kelbî'nin zayıf olmasının açık bir durum olduğunu ve bu hadisin, *Sahîh-i Buhârî*'de geçen hadise aykırı olduğunu, dolayısıyla bu hadisin münker olduğunu söylemiştir.⁴² İbn Kesîr (v.774/1373) de Buhârî'de geçen hadisin Hz. İsa'dan sonra bir peygamberin gönderilmesinden söz eden hadisi reddettiğini savunmuştur.⁴³ Görüldüğü üzere burada Ebû Süleyman, hadisçi olmasına rağmen *Sahîh-i Buhârî*'deki sahih hadise aykırı olan münker bir rivayete

³² *Kur'ân Yolu* (Erişim 19 Ocak 2022), el-Bakara 2/261.

³³ el-Bakara 2/254. Taberî, bu ayetin "Kim Allah'a güzel (karşılık beklemeyen) bir borç verirse Allah da bunu kat kat fazlasıyla öder" (el-Bakara, 2/245) ayetiyle bağlantılı olduğundan söz etmiştir. Bk. Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî (b.y.: Dâru Hicr, 1422/2001), 4/650.

³⁴ İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 1/238. Bu konuda daha fazla örnek için bkz. İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 2/31, 192, 214.

³⁵ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 4/523; İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 1/228.

³⁶ İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 1/531; Hâzin, *Lubâbu't-te'vîl*, 2/26.

³⁷ Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, thk. Heyet (Mısır: Bûlâk, 1311), "Ehâdisu'l-Enbiyâ", 47.

³⁸ Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe, *el-Musannef* (Riyad: Mektebetu'r-Ruşd, 1409/1989), 6/413.

³⁹ Ebû Bekir Ahmed b. Amr el-Bezzâr, *Musnedu'l-Bezzâr*, thk. Mahfûzurrahmân Zeynullah vd. (Medine: Mektebetu'l-'Ulûm ve'l-Hikem, 1988-2009), 11/293.

⁴⁰ Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, thk. Hamdi b. Abdulmecid es-Selefi (Kahire: Mektebetu İbni Teymiyye, ts.), 11/441.

⁴¹ Bezzâr, *Musnedu'l-Bezzâr*, 11/293.

⁴² Ebû'l-Hasan Ali b. Ebî Bekir el-Heysemî, *Mecme'u'z-zevâid ve menbe'u'l-fevâid*, thk. Husâmuiddin el-Kudsi (Kahire: Mektebetu'l-Kudsi, 1414/1994), 8/214; Ebû'l-Hasan Ali b. Ebî Bekir el-Heysemî, *Keşfu'l-estâr 'an zevâidi'l-Bezzâr*, thk. Habiburrahman el-A'zamî (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1399/1979), 3/110.

⁴³ Ebû'l-Fidâ İsmail b. Ömer b. Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Sâmî b. Muhammed Selâme (b.y.: Dâru Taybe, 1420/1999), 3/70.

dayanmıştır. İbn Şâkûla tarafından “Kelbî’ye güvenip ondan rivayet aktarmakla, ama Kelbî’den daha çok güvenilir olan ravilerden gelen rivayetleri reddetmekle” itham edilen Ebû Süleyman’ın⁴⁴ bu rivayette Kelbî’ye dayanması, İbn Şâkûla’nın ithamını bir açıdan desteklemektedir. Yine o, kimi zaman ilgili ayetin tefsirinde bir görüşten söz eder ve onun dayandığı hadisi aktarır.⁴⁵ Bazı yerlerde ayetle ilgili sözü geçen hadislerin açıklamasını aktarır.⁴⁶ Bazen de bir hadisin sıhhatini, başka bir hadise dayanarak reddeder.⁴⁷

Ebû Süleyman, ayetleri tefsir ederken kimi zaman sahabe görüşlerine dayanır.⁴⁸ Örneğin o, Ra’d suresinin 11. ayetinde geçen “يَحْفَظُونَهُ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ” ifadesinin “Melekler onu, onu kendisi için takdir edilene teslim edinceye dek Allah’ın emrine kadar korurlar” anlamına geldiğini belirtmiş ve bu konuda İkrime’nin İbn Abbâs’tan aktardığı “Onu, Allah’ın emrine kadar korurlar. Sonunda kader geldiğinde, onu korumayı bırakırlar” açıklamasına itimat etmiştir.⁴⁹ İbnu’l-Cevzî’nin aktarmasına göre ayetteki ifade ile ilgili yedi farklı yorum yapılmış olması ve bunların bir kısmının İbn Abbâs’a nispet edilmiş olmasıyla birlikte Ebû Süleyman’ın neden bu görüşü tercih ettiği bilinmemektedir. Bununla birlikte aktarılan görüşlerin arasında bir çelişkinin bulunmadığını ifade etmek yerinde olacaktır.

Ayetlerde geçen lafızların anlamlandırılmasında onun kıraatlerden yararlandığı ve ilgili lafza, onun değişik kıraatlerine göre farklı manalar verdiği görülür. Nitekim o, “Evlendikten sonra bir fuhuş yaparlarsa onlara, hür kadınların cezasının yarısı gerekir”⁵⁰ ayetinde geçen “أحصن” lafzındaki hemzenin fetha harekesiyle okunması hâlinde ayetin “Müslüman olduktan sonra bir fuhuş yaparlarsa...”; damme harekesiyle okunması hâlinde de “Evlendikten sonra bir fuhuş yaparlarsa...” anlamına geleceğini belirtmiştir.⁵¹ Ebû Süleyman, hangi kıraati ve manayı öncelediğinden bahsetmemiştir. Aslında burada iki görüşün arasında tercihte bulunmanın da bir gereği yoktur. Çünkü Taberî’nin de belirttiği gibi iki kıraatin manaları birbirinden farklı olsa da, bu manalar birbirine zıt değildir.⁵² Aksine kıraatlerin birbirlerine karşı durumu, ayetlerin birbirine karşı durumu gibidir. Bir ayet için diğer ayetin anlamı reddedilemeyeceğine göre bir kıraat için de başka bir kıraatin reddedilmesi söz konusu olamaz. Aralarında mana açısından yaşanan farklılık, bir “zıtlık farklılığı” değil, bir “çeşitlilik farklılığı”dır.⁵³ Ebû Süleyman’ın bu konuda bir tercihte bulunmaması, sözünü ettiğimiz görüşü savunuyor olmasından kaynaklanıyor olabilir.

Ebû Süleyman, ayetlerin tefsirini dilbilimsel açıdan da inceler. Kimi zaman ayetin ifadesinde mahzuf olan ifadelerin bulunduğunu söyler ve ayeti buna göre anlamlandırır, kimi zaman da ilgili lafzın kökü üzerinde durur. Bazen de ayette geçen lafzı anlamlandırırken dilbilimsel kurallara dayanarak istidlalde bulunur. Bir lafızda geçen zamirin kime ait olduğuyla ilgili de görüş belirtir. Örneğin Ebû Süleyman, “İşte böylece sizi vasat/orta bir ümmet kıldık”⁵⁴ ayetinde mahzuf olan bir ifadenin bulunduğunu, dolayısıyla ayetin “Sizin kibleiniz, iki kiblenin arasında orta bir kible kılındı” anlamında kullanıldığını belirtip şöyle demiştir: “Çünkü Yahudiler, batıya doğru; Hıristiyanlar da doğuya doğru namaz kılarlar. Siz ise onların ortasındasınız.”⁵⁵ Ebû Süleyman ayete getirdiği bu yorumla kendisinden önceki bütün müfessirlere muhalefet etmiş gözükmektedir. Çünkü Mukâtil (v.150/767),⁵⁶ Ferrâ (v.207/822),⁵⁷ Ebû Ubeyde

⁴⁴ İbn Ebi Ya’lâ, *Tabakâtu’l-Hanâbile*, 2/138.

⁴⁵ İbnu’l-Cevzî, *Zâdu’l-mesîr*, 1/363, 439.

⁴⁶ İbnu’l-Cevzî, *Zâdu’l-mesîr*, 4/303.

⁴⁷ İbnu’l-Cevzî, *Zâdu’l-mesîr*, 3/51-52.

⁴⁸ Sahabenin tefsir yöntemi ile ilgili bkz. Recep Bilgin, *Son Dönem Hadis Çalışmaları ve Talat Koçyiğit’in (1927-2011) Hadisçiliği* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2020), 160-161.

⁴⁹ İbnu’l-Cevzî, *Zâdu’l-mesîr*, 2/486.

⁵⁰ en-Nisâ 4/25.

⁵¹ Ebu’l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed el-Cevzî, *Nuzhetu’l-a’yuni’-nevâzir fi ‘ilmi’l-vucûhi ve’n-nezâir*, thk. Muhammed Abdulkerim Kâzım er-Râzi (Beyrut: Muessesetu’r-Risâle, 1404/1984), 553.

⁵² Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 4/605-606.

⁵³ Ebu’l-Abbâs Takiyyuddîn Ahmed b. Abdulhalim b. Teymiyye, *Mecmû’u’l-fetâva*, thk. Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım (Medine: Mecme’u’l-Melik Fehd, 1416/1995), 13/391.

⁵⁴ el-Bakara 2/143.

⁵⁵ İbnu’l-Cevzî, *Zâdu’l-mesîr*, 1/119. Daha fazla örnek için bk. İbnu’l-Cevzî, *Zâdu’l-mesîr*, 1/430, 171, 177, 516, 2/522, 4/63; Sibt İbnu’l-Cevzî Yûsuf b. Kızoğlu, *Mirâtu’z-zemân fi tevârîhi’l-a’yân*, thk. Muhammed Berekat vd. (Dımaşk: Dâru’r-Risâleti’l-Âlemiyye, 1434/2013), 2/307; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhîd*, 2/137, 328, 709, 4/179; Muhammed b. Muhammed eş-Şınkîti, *Edvâu’l-Beyân fi İdâhi’l-Kur’âni bi’l-Kur’ân* (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1415/1995), 4/197.

⁵⁶ Ebu’l-Hasan Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâs, 1423), 1/145.

⁵⁷ Ebû Zekeriyâ Yahya b. Ziyâd el-Ferrâ, *Me’âni’l-Kur’ân*, thk. Ahmed Yûsuf en-Necâti vd. (Mısır: Dâru’l-Misriyye, ts.), 1/83.

(v.209/824)⁵⁸ Tüsterî (v.283/896)⁵⁹ Taberî⁶⁰ ve Semerkandî⁶¹ gibi Ebû Süleyman'dan önce veya onun zamanında yaşamış müfessirlerin tefsirleri incelendiğinde onların genelinin ayette geçen "vasat" lafzına "adil, hayırlı, orta hâlli/dengeli olan" anlamını verdikleri görülür. Bu müfessirler, temriz ifade tarzıyla dahi olsa Ebû Süleyman'ın görüşünden söz etmemişlerdir. Taberî,⁶² Abdurrezzâk (v.211/826),⁶³ İbn Ebî Hâtîm⁶⁴ ve Mâverdi (v.450/1058)⁶⁵ gibi konuyla ilgili var olan görüşleri ve rivayetleri derleyen müfessirlerin, Ferrâ⁶⁶ ve Ebû Ubeyde⁶⁷ gibi dilbilimsel tefsirin öncülerinin böyle bir görüşten söz etmemeleri, ilgili görüşün Ebû Süleyman'a özgü olduğu ihtimalini güçlendirmektedir. Bununla birlikte söz konusu ayette ümmetin vasat kılınma nedeni olarak "ümmetin insanlara, elçinin de bu ümmete şahit olması"ndan söz edilmiş olması, Hz. Peygamber'in ümmetinin uhrevi ortamda diğer ümmetlerin üzerinde şahit olacağını bildirmesi⁶⁸ gibi kanıtlar, Ebû Süleyman'ın görüşünün zayıf olduğunu ortaya koymaktadır. Çünkü ayet, ümmete yönelik bir övgüyü içermektedir. Kible yönünün ise diğer ümmetlere ait kiblelerin ortasında bulunması, övgüyü hak eden bir durum değildir. Yine kiblenin orta bir yöne doğru olmasının, ayette geçen ümmetin ve elçinin şahitliğiyle bir ilişkisi bulunmamaktadır.

Ebû Süleyman, hadisçi olmasına rağmen kimi ayetlerin tefsirinde faydasız/hurafe olan israiliyatı aktarmaktan ve kullanmaktan kaçınmaz.⁶⁹ Belki Ebû Süleyman'ın bu konuda aktardığı en çirkin rivayetlerden biri, Hz. Davud'un askerlerinden birinin eşine göz diktiğinden söz eden rivayettir.⁷⁰ Rivayetlerin sıhhati ve ravilerin güvenilirliği konusunda uzman olan bir müfessirin, bir peygamberin ahlakına yakışmayacak ve risaletine zarar verecek batıl bir rivayeti aktarması ve bununla birlikte onun zayıflığını belirtmemesi, bir çelişki ve önemli bir kusur sayılır. Bu rivayetin sika raviler tarafından aktarılmadığı ve "sıradan takvalı müminlere bile nispet edilmesi çirkin olan bir fiili bir peygambere yakıştırmaları" nedeniyle batıl olduğu ortadadır.⁷¹ Bütün bunlara rağmen Ebû Süleyman'ın bu tür israilî rivayetleri aktarması ve hiçbir değerlendirmede bulunmaması, onun "rivayet tefsir yöntemini izleyen" önceki müfessirlerin düştüğü hataya düştüğünü gösterir.⁷²

Ebû Süleyman, ayetlerin tefsirinde nüzul sebeplerinden çokça bahseder ve ilgili ayetin kime nazil olduğunu belirtir. Bazen sebep-i nüzule dayanarak ayeti açıklar.⁷³ Kimi zaman bir ayetin nüzul sebepleri arasından bir tercihte bulunur. Mesela o, "De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız o hâlde bana uyun ki Allah da sizi sevsin"⁷⁴ ayetinin tefsirinde savunulan nüzul sebepleri⁷⁵ arasından "Necrân Hıristiyanları, 'Biz İsa

⁵⁸ Ebû Ubeyde Ma'mer b. Musenna, *Mecâzu'l-Kur'ân*, thk. Mehmet Fuat Sezgin (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1981), 1/59.

⁵⁹ Ebû Muhammed Sehl b. Abdullah et-Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, thk. Muhammed Bâsil Uyûnu's-sûd (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1423), 32.

⁶⁰ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 2/626.

⁶¹ Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed es-Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, thk. Ali Muhammed Muavviz vd. (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1413/1993), 1/164.

⁶² Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 2/626-629.

⁶³ Ebû Bekir Abdurrezzâk b. Hemmâm, *Tefsîru Abdurrezzâk*, thk. Mahmud Muhammed Abduh (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1419), 1/295.

⁶⁴ Ebû Muhammed Abdurrahman b. Ebî Hâtîm Muhammed, *Tefsîru İbn Ebî Hâtîm*, thk. Es'ad Muhammed et-Tîb (Suudi Arabistan: Mektebetu Nizâr Mustafa el-Bâz, 1419), 1/248-249.

⁶⁵ Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Mâverdi, *en-Nuketü ve'l-uyûn*, thk. Seyyid b. Abdulmaksud b. Abdurrahim (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.), 1/198-199.

⁶⁶ Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, 1/83.

⁶⁷ Ebû Ubeyde, *Mecâzu'l-Kur'ân*, 1/59.

⁶⁸ Örnek hadisler için bk. İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/454-456.

⁶⁹ Buna benzer yaklaşımlara bazı kelimelerinde de rastlanır. Zira onlara göre verilmek istenen mesaj veya anlatılmak istenen konu rivayetin sıhhati ile ilgili bir araştırmayı gerektirmektedir. Konuyla ilgili örnek rivayetler için bkz. Şemsüddin es-Semerkandî, *İlmü'l-Âfâk ve'l-Enfîs (Alem ve İnsan)*, çev. ve thk. Yusuf Okşar-İsmail Yürük, (İstanbul: TYEKB, 2020), 336, 400.; Yusuf Okşar, "Şemsüddin Muhammed B. Eşref es-Semerkandî'de Nefis Ve Marifetullah", *Turkish Studies* 13/9 (Haziran 2018), 188.

⁷⁰ İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 3/566. Daha fazla örnek için bk. İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 1/305, 2/144, 3/549, 557, 4/303.

⁷¹ Ebû Bekir Muhammed b. Abdullah el-'Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Abdulkadir Ata (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1424/2003), 4/54-57; Abdullah b. Ömer el-Beydâvî, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*, thk. Muhammed Abdurrahman el-Maraşlı (Beyrut: Dâru lhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1418), 5/27-28; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhîr*, 9/151; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, 7/60.

⁷² Mezkûr durum, yine aynı bölgede yetişen müfessirlerden olan İbn Teymiyye (ö. 728/1328), İbn Kesîr (ö. 774/1373) ve Cemaleddin Kâsımî (1866-1914) gibi birçok müfessirin aynı hataya düşmemek için ilgili rivayetleri akli ve nakli delillerle kritiğe tabi tutmalarını sonuç vermiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Ahmet Sait Sıcak, *Tefsîrde Spekülatif Yorum Ashâbü'l-Karye Örneği* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2021), 57-64.

⁷³ İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 4/218. Sebep-i nüzul yaklaşımının bir sonucu olarak son dönemde nüzul sıralı tefsir çalışmaları yapılmıştır. Nüzul sıralı tefsir hakkında bk. Necmettin Çalışkan, "Nüzul Sırasına Göre Yeni Bir Tefsir: Abdurrahman Hasan Habenneke el-Meydânî ve Meâricü't-Tefekkür", *Toplum Bilimleri* 7/14 (Aralık 2013), 368.

⁷⁴ Âl-i İmrân 3/31.

⁷⁵ Kimisi müşrikler, kimisi de Yahudiler hakkında nazil olduğunu söylemiştir. Kimisi de hangi gruptan olduğunu belirtmeksizin "bazı kimseler" hakkında nazil olduğunu söylemiştir ki bu Hasan-ı Basrî'nin görüşüdür. Kimisi de Necrân heyeti hakkında indigini belirtmiştir. *Zâdu'l-mesîr*'in muhakkiki Abdurrezzak el-Mehdî'nin belirttiği gibi bu görüşlerin hiçbiri sahih bir isnada sahip değildir. İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 1/273.

hakkındaki bu sözleri, Allah'ı sevip tazim ettiğimiz için söylüyoruz' dediler. Bunun üzerine bu ayet nazil oldu" şeklindeki görüşü tercih etmiştir.⁷⁶ Burada Ebû Süleyman neden bu görüşü tercih ettiğini belirtmese de muhtemelen o da Taberî'nin sözünü ettiği gerekçelere dayanarak onunla aynı görüşü yeğlemiştir. Taberî, bu konuda aktarılan diğer görüşün zayıf olmasına,⁷⁷ surenin başından itibaren ve bu ayetten sonrasına dek kitap ehlerinden/Necrân heyetinden bahsedilmesine, bu ayetten önce Allah'ı sevdiğini iddia eden bir topluluktan söz edilmemiş olmasına vs. dayanarak bu görüşü tercihe şayan bulmuştur.⁷⁸

Rivayet tefsir yöntemini çokça kullanan Ebû Süleyman, dirayet tefsir yöntemini kullanmayı ihmal etmez. Öyle ki onun tefsirinin, kendi dönemine kadar rivayet tefsir yöntemiyle kaleme alınmış tefsir eserlerinin arasında dirayete en çok yer ayıran eserlerden biri olduğu söylenebilir. Sonraki tefsir eserlerinde ondan yapılmış olan alıntılar, bunu açıkça ortaya koymaktadır. Ebû Süleyman, kimi zaman ilgili ayetin tefsirini doğrudan yapar.⁷⁹ Kimi zaman da farklı görüşlerden söz eder⁸⁰ ve bazen bu görüşlerin arasında bir tercihte bulunur. Yaptığı tercihin nedenini, kimi zaman açıklar, kimi zaman da herhangi bir açıklama yapmaz.⁸¹ Bazen de bir ayetin tefsirinde sözü geçen görüşlerin hepsinin caiz olduğunu belirtir.⁸² Pek çok yerde ayetin hikmetinden söz eder ve onu yorumlar.⁸³ Kimi zaman farklı görüşlerin ihtilaf kaynağından söz eder.⁸⁴ Bazen bir görüşü reddeder ve onun nedenini açıklar.⁸⁵ Yine o, gerekli gördüğü yerlerde müfessirlerin hatalarını ve doğru olan görüşü ortaya koyar. "Erkeklerin de kazandıklarından nasipleri var, kadınların da kazandıklarından nasipleri var"⁸⁶ ayetinde kazanılan şeyin "miras" mı yoksa "sevap ve ceza" mı olduğu konusunda yaşanan ihtilafta Ebû Süleyman'ın "sevap ve cezadır" görüşünü tercih etmesi bu konuda örnek verilebilir. Ebû Süleyman, mirasın kazanılan/iktisâb edilen bir şey olmaması ve ayetin temenni bağlamında inmiş olması hasebiyle "sevap ve ceza" görüşünü doğru bulduğunu söyler.⁸⁷ Aslında bu görüşü ondan önce Taberî, Cessâs ve Semerkandî de savunmuştur.⁸⁸ Taberî'nin benzer açıklamalara dayanarak bu görüşü tercih etmesi dikkat çekicidir. Anlaşıldığı üzere birçok yerde olduğu gibi Ebû Süleyman, bu konuda da Taberî'den etkilenmiştir. Bu tercih sağlam temellere dayanıyor olsa da sözü geçen diğer görüş de doğruya yakın bir görüştür. Diğer görüşe göre ayette geçen "اكتساب/kazanmak" fiili, "الإصابة والإحراز/elde etmek" anlamında kullanılmıştır.⁸⁹

Ebû Süleyman, kimi yerlerde kendisinden önceki müfessirlere muhalefet etmekten kaçınmayıp özgün görüşünü savunur. Örneğin o, Hz. İbrahim'in eşini ve oğlunu tarıma elverişli olmayan bir yere yerleştirirken yaptığı duada ailesini "senin kutsal evinin (Kâbe) yanında..."⁹⁰ yerleştirildiğinden söz etmesine dayanarak söz konusu duanın, Kâbe'in inşasından ve Mekke'nin içinde yaşanan bir kasaba hâline gelmesinden sonra yapıldığını belirtir.⁹¹ İbnu'l-Cevzî de onun bu açıdan müfessirlere muhalefet ettiğini söylemiştir. Ebû Süleyman döneminde ve ondan önceki zamanda yaşayan müfessirlerin görüşleri incelendiğinde Taberî, Semerkandî, Sa'lebî ve Mekki b. Ebî Tâlib'in söz konusu duanın Mekke'nin Hz. İbrahim'in ailesini Mekke vadisine bırakmasından ve bir belde hâline gelmesinden önce yapıldığı görüşünü savundukları görülür.⁹² Doğrusu *Sahîh-i Buhârî*'de geçip de İbn Abbâs'tan aktarılan rivayetten, bu duanın Hz. İbrahim'in ailesini

⁷⁶ İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 1/273. Daha fazla örnek için bk. İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 1/267, 270, 274, 351-352, 354, 454, 467; 2/196, 245, 576,

⁷⁷ Taberî, Hasan-ı Basrî'nin görüşünü aktarmış ve onu zayıf saymıştır.

⁷⁸ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 5/326-327.

⁷⁹ İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 1/468, 478, 494, 552; 2/149-150.

⁸⁰ İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 1/321, 502; 4/119, 139.

⁸¹ Salt tercihlerine örnek için bk. İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 1/361, 423, 441; 2/206, 3/453.

⁸² İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 3/477.

⁸³ Bunun için bk. İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 1/244, 258, 402-403, 433, 2/108, 157, 3/203, 226, 542, 4/220, 246, 482.

⁸⁴ İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 3/189; İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-fetâva*, 21/388.

⁸⁵ İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 2/50, 234; Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-muhîd*, 4/574; Semîn el-Halebî Ahmed b. Yûsuf, *ed-Durrü'l-masîn fi 'ulûmî'l-kitabî'l-meknûn*, thk. Ahmed Muhammed el-Harrât (Dımaşk: Dâru'l-Kalem, ts.), 5/28.

⁸⁶ en-Nisâ 4/32.

⁸⁷ İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 1/399.

⁸⁸ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 6/669; Ebû Bekir Ahmed b. Ali el-Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, thk. Abdusselam Muhammed Ali Şahin (Beyrut: Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, 1415/1994), 2/229; Semerkandî, *Bahrü'l-ülûm*, 1/299.

⁸⁹ Ebû İshâk Ahmed b. İbrahim es-Sa'lebî, *el-Keşfu ve'l-beyân 'an tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Heyet (Cidde: Dâru't-Tefsîr, 1436/2015), 10/278.

⁹⁰ İbrâhîm 14/37.

⁹¹ İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 2/515. İbn Kesîr de bu görüşü savunur. bk. İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm*, 4/513.

⁹² Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 13/396; Semerkandî, *Bahrü'l-ülûm*, 2/245-246; Sa'lebî, *el-Keşfu ve'l-beyân*, 15/400; Ebû Muhammed Mekki b. Ebî Tâlib, *el-Hidâye ila bulûğî'n-nihâye*, thk. Heyet (b.y.: y.y., 1429/2008), 5/3825.

Mekke vadisine yerleştirdiği sırada yapıldığı görülmektedir.⁹³ Yine Hz. İbrahim'in bu ayette, Mekke'yi İbrâhîm suresinin 35. ayetinde geçtiği gibi bir "belde" olarak değil de "ekinsiz bir vadi" olarak nitelemesi müfessirlerin çoğunluğunun görüşünü desteklemektedir. Ayrıca Hz. İbrahim'in bu duasında "insanların gönüllerini onlara meylettir ve çeşitli ürünlerden onlara rızık ver" demesi, İbn Abbâs'ın sözü edilen rivayetinde geçtiği gibi o sırada Mekke'de herhangi bir kimsenin yaşamadığına ve hiçbir ürünün yetişmediğine işaret eder. Bununla birlikte Ebû Süleyman, İbrâhîm suresinin 37. ayetinden önceki ve sonraki ayetlere bakarak bu kaniya varmış olabilir. Zira ilgili surenin 35. ayetinde Mekke'den bir "belde" olarak bahsedilmekte, 39. ayetinde de Hz. İbrahim kendisine İsmail ve İshak'ın lütfedilmesinden dolayı Allah'a hamd etmektedir. Bu durum, söz konusu ayetlerde geçen duaların Mekke'nin bir belde hâline gelmesinden sonra yapıldığına delalet eder. Çünkü Mekke'nin "belde" olduğundan söz edilmektedir. İsmail ile İshak'ın arasında ise İbn Kesîr'in belirttiği üzere on üç yaş fark vardır.⁹⁴ Nitekim Hz. İbrahim, ailesini o vadiye bıraktığında tek bir çocuğa sahipti. Dolayısıyla bu dualar Bakara suresinin 126-129 ayetlerinde geçen dualarla birlikte göz önünde bulundurulduğunda Hz. İbrahim'in hem vadiye yerleşme sırasında hem de Mekke'nin belde olmasından sonra benzer dualar yaptığı sonucuna varılabilir.⁹⁵ Ya da yüce Allah'ın, kendilerine verdiği sayısız nimetlere örnek olması hasebiyle Hz. İbrahim'in dualarına kronolojik sıralamasına itibar etmeksizin karışık bir şekilde yer verdiği söylenebilir.⁹⁶

Onun dikkat çeken yönlerinden biri de ihtilafı pek çok yerde ayetin lafzının mutlak olduğunu belirtmesi⁹⁷ ve ayetin müphem yerlerini açığa çıkarmasıdır.⁹⁸ Ebû Süleyman, ayetlerin tefsirlerinde fıkhî tercihlerini de yer verir. Örneğin boşanmış annenin bebeğini ücretli olarak emzirebileceğini söz eden ayetin tefsirinde söz konusu buyruğun aslında "boşanan ve boşanmayan bütün kadınlar" için geçerli olduğunu ve evli annenin de bebeğini emzirme karşılığında kocasından ücret alabileceğini savunur.⁹⁹ Bu açıdan o, kendi fıkhî mezhebinin görüşüne uymuş görünmektedir.¹⁰⁰ Ebû Süleyman, tefsirinin kimi yerlerinde Şâfiî'den alıntı yapar.¹⁰¹

61

Ebû Süleyman, kimi zaman önceki kaynaklarda yer almayan bazı görüşleri savunur,¹⁰² kimi zaman da bir ayetin tefsiriyle ilgili görüşleri isnatlarını zikrederek aktarır.¹⁰³ Aktardığı görüşleri, bazen ilgili görüşün zayıflığına işaret edecek şekilde temriz kalıbıyla zikreder.¹⁰⁴ Kendisinden yararlandığı ve görüşlerini aktardığı kimselerin isimlerini bazı yerlerde açıkça zikretse de çoğu zaman herhangi bir isimden bahsetmez. Görüşlerini aktardığı kimselerin arasında İbn Abbâs, 'Atâ, Mücahid, Süddî, İkrime, Ebu'l-Hasan el-Massîsî ve Vâkıdî (v.207/823) bulunmaktadır.¹⁰⁵ Sadece bir yerde ışıtmeye yoluyla doğrudan aktarımda bulunduğu bir isimden/hocasından söz eder. İlgili lafzı kendisinden doğrudan ışıttığını söylediği şahıs, İsmail b. Muhammed es-Saffâr'dır.¹⁰⁶ Bununla birlikte Ebû Süleyman, kimi yerlerde "Bu, kendisinden ilim alıp görüşünü ezberlediğimiz diğer kimselerin görüşüdür" diyerek hocalarından yararlandığını gösterir, ama onların isimlerini belirtmez.¹⁰⁷ İbnu'l-Cevzî de onun kendisinden önce yaşayan bazı bilginlerden ve dâimilerden aktarımda bulunduğunu söylese de bu bilginlerin kimlikleriyle ilgili bir açıklama yapmaz.¹⁰⁸ Ebû Süleyman'ın Taberî'den yararlandığını hiçbir yerde açıkça ifade ettiği görülürse de onun pek çok yerde

⁹³ Buhârî, "Ehâdisu'l-Enbiyâ", 11.

⁹⁴ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-'Azîm*, 4/513.

⁹⁵ İbn Kesîr buna yakın bir açıklamada bulunmuştur. bk. İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-'Azîm*, 4/513.

⁹⁶ Bu konuda bir diğer örnek için bkz. İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 3/261.

⁹⁷ İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 1/371, 471; İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, 7/60-61.

⁹⁸ İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 1/121, 186, 268, 338, 3/287; Ebû Hayyân, *el-Bahrû'l-muhîr*, 2/687, 3/188, 454; Âlûsî, *Râhu'l-me'ânî*, 2/42.

⁹⁹ İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 1/206; İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, 34/64. Daha fazla örnek için bk. İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 1/208, 515-516, 3/138; Ebû Hayyân, *el-Bahrû'l-muhîr*, 2/507.

¹⁰⁰ Ebu'l-Hasan Ali İlkiyâ b. Muhammed el-Herrâsî, *Ahkâmû'l-Kur'ân*, thk. Musa Muhammed Ali - İzzet Abd Atıyye (Beirut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1405), 1/187.

¹⁰¹ İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 1/370.

¹⁰² İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 4/28, 135, 157.

¹⁰³ İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 1/499; Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed el-Cevzî, *Nevâsihu'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Eşref Ali el-Melibârî (Medine: y.y., 1423/2003), 2/410.

¹⁰⁴ İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 4/143, 153.

¹⁰⁵ İbnu'l-Cevzî, *Nevâsihu'l-Kur'ân*, 2/410; İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 2/396, 3/34, 453.

¹⁰⁶ İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 1/499.

¹⁰⁷ İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 3/232.

¹⁰⁸ İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 1/124, 2/542, 4/468.

onunla aynı görüşü paylaşması ve bir ayetle ilgili sadece ikisinin eserlerinde geçen aynı ihtimallerden söz etmesi¹⁰⁹ onun Taberî'den yararlandığını ortaya koymaktadır. Yine Ebû Süleyman, ayetlerin tefsirinde tarihi ve coğrafi bilgiler verir, kimi yerlerde de siyer tarihçilerinin üzerinde icma ettikleri görüşlere dayanarak aktardığı görüşlerin arasından tercihte bulunur.¹¹⁰

Ebû Süleyman'ın, Allah'ın isim ve sıfatlarıyla ilgili ayetleri nasıl tefsir ettiği hakkında tefsir eserlerinde pek bir bilgi yoktur. Fakat daha önce sözü geçtiği gibi onun bu konudaki görüşlerinden söz eden eserlere ve İbn Şâkûla ile arasında geçen tartışmadan anlaşıldığı üzere o, Küllâbiyye'ye uyararak Allah'ın sıfatlarını tevil ederdi. Sadece İbn Şâkûla ile tartışması sonucunda "Allah'ın kelamı" konusunda Küllâbiyye'den farklı düşündüğünü ifade etmişti. Nitekim "Ve Allah, Musa ile gerçekten konuştu/وَكَلَّمَ اللَّهُ مُوسَى تَكْلِيمًا"¹¹¹ ayetinin tefsirinde yaptığı aktarım onun bu konuda Küllâbiyye'den farklı düşündüğü ihtimalini desteklemektedir. Ebû Süleyman şöyle demiştir:

"İsmail b. Muhammed b. es-Saffâr'ın şöyle dediğini işittim: Sa'leb'in şöyle dediğini işittim: Allah Teâlâ, ayette geçen fiili mastarla tekit etmeseydi, o zaman bu ifadenin, bizden bir kimsenin diğerine 'Falana bir mektup yazdım veya ona bir elçi gönderdim' anlamına gelecek şekilde söylediği 'Senin için falanla konuştum/فَلَانًا كَلَّمْتُكَ' ifadesine benzemesi mümkün olurdu. Fakat Allah, 'تَكْلِيمًا' ifadesini kullanınca o zaman bu cümle, ancak Allah tarafından söylenip işitilen bir kelamı ifade etmiş olur."¹¹²

Bilindiği üzere Küllâbiyye/Eş'ariyye, Allah'ın kelamının yalnızca mana olduğunu, harf ve sestem oluşmadığını savunur.¹¹³ Bu aktarımda ise yüce Allah'ın muhatap tarafından işitilen bir sesle konuştuğu bilgisi geçer. Ebû Süleyman'a göre müminlerin, büyük günahlardan sakınmaları hâlinde bağışlanacağı vaat edilen küçük günahları, ahirette ilk önce onlara gösterilecek, sonra da bağışlanacaktır.¹¹⁴

2.2. Ebû Süleyman ed-Dımaşkî'nin Bazı Kur'ân İlimleriyle İlgili Görüşleri

Ebû Süleyman'ın Kur'ân ilimleriyle ilgili görüşlerinin kendisinden detaylı bir şekilde öğrenilebileceği bir eseri günümüze ulaşmamış olsa da onun bu alanın bazı konularıyla ilgili görüşleri, farklı eserlerin satır aralarına serpiştirilmiş dağınık açıklamalarından genel bir şekilde tespit edilebilir.

Dımaşkî, Kur'ân'ın Ramazan ayında inmeye başladığını belirtir.¹¹⁵ Mü'min suresine, "Gâfir" ve "Tavl" isimlerinin verilmesi örneğinde olduğu gibi bazı surelerin farklı isimlere sahip olduğundan söz eder.¹¹⁶ Hurûf-ı Mukattaanın teviliyle ilgili bazı görüşleri aktarsa da onun bu konudaki görüşü bilinmemektedir.¹¹⁷

Müteşabih ayetlerin tevillerinin ilim ehli tarafından bilinip bilinmeyeceği hakkındaki ihtilafta Ebû Süleyman, ilim ehlinin bu tür ayetlerin tevili bilebileceğini savunur.¹¹⁸ Aslında bu konuda müfessirlerin arasında var olan anlaşmazlığın odak noktasını, "Sana kitabı indiren O'dur. Onun (Kur'an) bir kısım ayetleri muhkemdir ki bunlar kitabın esasıdır, diğerleri ise müşabihtir"¹¹⁹ ayetinde geçen vakf kuralına bağlı olarak "tevil" lafzının anlamıyla ilgili yapılan farklı yorumlar oluşturmaktadır.¹²⁰ Yüce Allah'ın bu ayette Kur'ân ayetlerini "muhkem" ve "müteşabih" kısımlarına ayırmasının, bu iki ayet türünün arasında bir farkın

¹⁰⁹ İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 2/35, 3/111, 403.

¹¹⁰ İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 1/535, 2/133, 137, 308, 3/325.

¹¹¹ en-Nisâ 4/164.

¹¹² İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 1/499.

¹¹³ Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal* (b.y.: Muessesetu'l-Halebî, ts.), 1/107-108; Ebû Muhammed İbn Hazm Ali b. Ahmed, *el-Fasl fi'l-milel ve'l-ehvâi ve'n-nihal*, Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, ts.), 3/4-6; İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-ferâva*, 12/120.

¹¹⁴ İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 3/90; Abdurrahman b. Ahmed b. Receb el-Hanbelî, *Revâi'u't-tefsîr* (Suudi Arabistan: Dâru'l-Âsime, 1422/2001), 2/132.

¹¹⁵ İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 1/143; Hâzin, *Lubâbu't-te'vîl*, 1/112.

¹¹⁶ İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 4/29.

¹¹⁷ İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 4/30.

¹¹⁸ İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 1/260-261; Ebu'l-Abbâs Takıyyuddîn Ahmed b. Abdülhalîm b. Teymiyye, *Beyânu telbîsi'l-Cehmiyye fi te'sîsi bida'ihimi'l-kelebiyye*, thk. Heyet (b.y.: Mecme'u'l-Melik Fehd, 1426), 8/268; Muhammed Reşid Rıza, *Tefsîru'l-menâr*, nşr. el-Hey'etu'l-Misriyye (b.y.: y.y., 1990), 3/145.

¹¹⁹ Âl-i İmrân 3/7.

¹²⁰ Abdurrahman b. Ebi Bekir es-Suyûtî, *el-İtkân fi 'Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim (b.y.: y.y., 1394/1974), 3/5-6; İbn Teymiyye, *Beyânu telbîsi'l-Cehmiyye*, 8/269.

bulduğuna işaret etmiş olduğu açık bir durumdur.¹²¹ Bununla birlikte bu farkın “ayetlerin anlaşılması, manalarının bilinmesi” açısından söz konusu olduğunu düşünmek, Kur’ân ayetleri üzerinde düşünmeye teşvik eden¹²² ve Kur’ân’ın bütünüyle muhkem/anlaşılar kılındığından söz eden¹²³ buyruklarla bağdaşmaz.¹²⁴ Dolayısıyla iki ayet türünün arasındaki farkın, mana değil de; ayette işlenen konunun niteliği ile ilgili olduğunu söylemek daha doğru olacaktır.¹²⁵

Ebû Süleyman’ın kaynaklarda geçen bazı açıklamalarından anlaşıldığı üzere o, Mekkî-Medenî ayrımında/tanımlamasında ilgili surenin/ayetin indiği yeri esas almaktadır. Nitekim ona göre Mâide suresinin “Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim” ayeti Mekkî bir ayettir.¹²⁶ Ebû Süleyman’ın ilgili ayetin Mekkî olduğunu belirtmesiyle birlikte onun, bu ayetin nüzul yeri hakkında yaşanan ihtilafta tercih ettiği görüş bilinmiş olmaktadır.¹²⁷ Yine ona göre Hac suresinin ilk beş ayeti medenî, geri kalanı ise mekkîdir.¹²⁸ Yâsîn suresinin medeni olduğunu savunan görüşün “meşhur” olmadığını belirterek de onun mekkî olduğu görüşüne meylettğini hissettirmiştir.¹²⁹ Ebû Süleyman Mekkî-Medenî ayrımı ile ilgili görüşlerini birçok yerde tefsir eserine yansıtmiş gözükmektedir. O, kimi zaman surenin-ayetin mekkî mi veya medenî mi olduğu konusunda doğrudan görüşünü açıklar,¹³⁰ kimi zaman da bir ayetin mekkî mi yoksa medenî mi olduğu ile ilgili ortaya atılan görüşlerin ayetin anlamına olan etkisinden söz eder.¹³¹ Bazen de surenin-ayetin nüzülüyle ilgili farklı görüşlerden bahseder, sonra da gerekçesini zikrederek tercihte bulunur ve diğer görüşleri eleştirir.¹³²

Ebû Süleyman, ayetlerin arasında neshin meydana gelebileceğini savunur. Bununla birlikte “ayetlerin her biriyle amel etmenin mümkün olması, ayetin bir haber içermesi, ilgili ayetlerin içerdikleri hükümlerin yöneticinin içtihadına bırakılmış olmaları ve birbirleriyle çelişmemeleri” gibi gerekçelerle pek çok nesih iddiasını reddeder. O, sözünü ettiğimiz gerekçelere dayanarak Bakara suresinin 284., Nisâ suresinin 71., Tevbe suresinin 39, 44 ve 120. ayetlerinin mensuh olmadığını ifade eder.¹³³ Mâide suresinin “Ey iman edenler! Allah’ın işaretlerine, haram aya, boyunları bağısız ve bağlı kurbanlıklara, rablerinin lütuf ve rızasını dileyerek Beytülharâm’a yönelmiş kimselere sakın saygısızlık etmeyin...”¹³⁴ ayetinin mensûh olup olmadığı hakkında müfessirlerin arasında yaşanan anlaşmazlıkta ise onun kısmen mensuh olduğunu savunur ve haram aylarla ilgili hükmün kaldırıldığını, müşriklerin haccetmelerinin ve Müslümanlar tarafından kendilerine verilen bir eman olmaksızın hac kurbanlıklarının kabul edilmesinin yasaklandığını belirtir.¹³⁵

Sonuç

Doğum ve ölüm tarihleri tam olarak bilinmeyen Ebû Süleyman Muhammed b. Abdullah b. Süleyman es-Sa’dî, hicrî 4. yüzyılda dini ilim alanları ve bilginler açısından zengin olan bir dönemde yaşamış bir müfessirdir. İbn Şâkûla, Dârekutnî, İbn Şâhîn, Ebû Abdullah el-Hâkim ve İbn Merdüye gibi meşhur kimselerle birlikte Ebû Bekir eş-Şâfi’î, Da’lec b. Ahmed es-Siczi, Ebû Ali b. es-Savvâf ve Ebû Abdullah Huseyn b. İsmail el-Mehâmîlî gibi dönemin önde gelen hocalarından ders almıştır. Tefsir alanında

¹²¹ Suyûtî, *el-İtkân*, 3/3.

¹²² Bk. el-Kamer 54/22.

¹²³ Bk. Fussilet 41/3.

¹²⁴ Fahreddin Muhammed b. Ömer er-Râzî, *Esâsu’t-takdîs*, thk. Ahmet Hicâzî es-Sekkâ (Kahire: Mektebetu’l-Kulliyâtî’l-Ezheriyye, 1406/1986), 224-226; er-Râgıp Hüseyin b. Muhammed el-İsfahânî, *Mukaddimetu câmi’i’t-tefâsîr*, thk. Ahmet Hasan Ferhat (Kuveyt: Dâru’d-De’ve, 1405/1984), 86; Ebû Zekeriyâ Muhyiddin Yahya b. Şeref en-Nevevî, *el-Minhâc şerhu Sahîh-i Muslim b. Haccâc*, (Beyrut: Dâru İhyâ’i’l-Turâsî’l-‘Arabî, 1392), 16/218.

¹²⁵ Ebu’l-Abbâs Takıyyuddîn Ahmed b. Abdulhalim b. Teymiyye, *el-İklîl fi’l-muteşâbihî ve’t-te’vîl* (İskenderiyye: Dâru’l-İmân, ts.), 51-52.

¹²⁶ İbnu’l-Cevzî, *Zâdu’l-mesîr*, 1/505.

¹²⁷ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 8/86-91.

¹²⁸ İbnu’l-Cevzî, *Zâdu’l-mesîr*, 3/220; Ebu’l-Hasan İbrahim b. Ömer el-Bikâ’î, *Mesâ’idu’n-nazar li’l-işrâfî ‘ala makâsidi’s-suver* (Riyâd: Mektebetu’l-Me’ârif, 1408/1987), 2/292.

¹²⁹ İbnu’l-Cevzî, *Zâdu’l-mesîr*, 3/516; Bikâ’î, *Mesâ’idu’n-nazar*, 2/388; Suyûtî, *el-İtkân*, 1/49.

¹³⁰ İbnu’l-Cevzî, *Zâdu’l-mesîr*, 3/220.

¹³¹ İbnu’l-Cevzî, *Zâdu’l-mesîr*, 4/106.

¹³² İbnu’l-Cevzî, *Zâdu’l-mesîr*, 2/223.

¹³³ İbnu’l-Cevzî, *Zâdu’l-mesîr*, 1/254, 431, 2/260, 264; İbnu’l-Cevzî, *Nevâsihu’l-Kur’ân*, 1/315, 2/378, 470, 473, 476; İbn Teymiyye, *Mecmû’u’l-fetâvâ*, 14/100-101.

¹³⁴ el-Mâide 5/2.

¹³⁵ İbnu’l-Cevzî, *Zâdu’l-mesîr*, 1/510; İbnu’l-Cevzî, *Nevâsihu’l-Kur’ân*, 2/397.

Muctena't-tefsîr adında geniş bir eser kaleme almıştır. Yine *el-Câmi'u's-sağîr fi muhtasari 'ilmi't-tefsîr* ve *el-Muhezzebu fi't-tefsîr* adında eserleri bulunmaktadır. Fıkıhta Şâfi mezhebine mensup olup "Allah'ın kelamının niteliği" meselesi dışında itikadi konularda Küllâbiyye/Eş'ariyye ekolünü takip etmiştir. Sünnete çok tabi olmakla nitelenmesiyle birlikte akla uygun olanları dışında ahad haberin ilmi bir değer ifade etmediğini kabul etmesi ve ahad haberlere ilmi bir değer vermediği hâlde onları öğrenip yazmakla uğraşması sebebiyle eleştirilmiştir.

Hiçbir eserinin günümüze ulaşmamasıyla birlikte İbnu'l-Cevzî ve Ebû Hayyân gibi onun görüşlerini alıntılamanın bilginlerin eserleri incelendiğinde Ebû Süleyman'ın Kur'ân'ı, rivayet tefsir yönteminin temel özelliklerini izleyerek Kur'ân, sünnet, sahabe ve tabiin görüşleriyle tefsir ettiği görülür. Zayıf ve özellikle de Kelbî yoluyla gelen rivayetleri aktarması sebebiyle ise eleştirilir. Onun eleştirilebileceği bir diğer nokta ise faydasız/hurafe isrâilî rivayetleri aktarmasıdır. Kendisinden önceki rivayet tefsirlerinin bu eksikliğini izleri onun tefsir yöntemine de yansımaktadır. Yine o, ayetlerde geçen lafızların anlamlandırılmasında kıraatlerden yararlanır ve ilgili lafza, onun değişik kıraatlerine göre farklı manalar verir. Ayette geçen lafzı anlamlandırırken dilbilimsel kurallara dayanarak istidlalde bulunur. Ebû Süleyman, ayetlerin tefsirinde nüzul sebeplerinden yararlanmayı ihmal etmez ve tefsirinde bu konuya yer verir. Rivayet tefsir yöntemiyle birlikte dirayet tefsir yöntemini de oldukça fazla kullanması hasebiyle onun tefsirinin, kendi dönemine kadar rivayet tefsir yöntemiyle kaleme alınmış tefsir eserlerinin arasında dirayete en çok yer ayıran eserlerden biri olduğu söylenebilir. Ebû Süleyman, tefsirinde hem doğrudan kendi görüşünü açıklar, hem ayetin tefsiriyle ilgili farklı görüşlerden söz eder hem de söz konusu görüşlerin arasından tercihte bulunur. Gerekli gördüğü yerlerde ayetin içerdiği hikmetlerden söz eder, müfessirlerin hatalarını ve doğru olan görüşü ortaya koyar. Kimi yerlerde kendisinden önceki müfessirlere muhalefet etmekten kaçınmayıp özgün görüşünü savunur. İhtilafı pek çok yerde ayetin lafzının mutlak olduğunu belirtmesi ve ayetin müphem yerlerini açığa çıkarması, onun dikkat çeken yönlerinden biridir. Ayetlerin tefsirlerinde fıkhi tercihlerine de yer verir. Dilcilerden, tarihçilerden ve müfessirlerden yararlansa ve görüşlerini aktarsa da çoğu zaman onların kimliklerini açıklamaz. Kimi yerlerde "Bu, kendisinden ilim alıp görüşünü ezberlediğimiz diğer kimselerin görüşüdür" diyerek hocalarından yararlandığını gösterir, ama İsmail b. Muhammed es-Saffâr dışında onların isimlerini belirtmez. Ebû Süleyman'ın pek çok yerde Taberî ile aynı görüşü paylaşması ve bir ayetle ilgili sadece ikisinin eserlerinde geçen aynı ihtimallerden söz etmesi onun Taberî'den yararlandığını ortaya koyar.

Ebû Süleyman, Kur'ân'ın Ramazan ayında inmeye başladığını belirtir ve bazı surelerin farklı isimlere sahip olduğundan söz eder. Hurûf-ı Mukattaanın teviliyle ilgili bazı görüşleri aktarsa da onun bu konudaki görüşü bilinmemektedir. Müteşabih ayetlerin tevillerinin ilim ehli tarafından bilinip bilinmeyeceği hakkındaki ihtilafta ise Ebû Süleyman, ilim ehlinin bu tür ayetlerin tevili bilebileceğini savunur. Bu açıdan o, Kur'ân'ın anlaşılması noktasında aklın dinamik bir işleve sahip olmasını desteklemiş olur. Nitekim yaptığı özgün yorumlarla da bunu pratik olarak gösterir. Kaynaklarda geçen bazı açıklamalarından anlaşıldığı üzere o, Mekkî-Medenî ayrımında/tanımlamasında ilgili surenin/ayetin indiği yeri esas almaktadır. Nitekim Mekkî-Medenî ayrımı ile ilgili görüşlerini birçok yerde tefsir eserine yansıtmış gözükmektedir. Ebû Süleyman, ayetlerin arasında neshin meydana gelebileceğini savunur. Bununla birlikte "ayetlerin her biriyle amel etmenin mümkün olması, ayetin bir haber içermesi, ilgili ayetlerin içerdikleri hükümlerin yöneticinin içtihadına bırakılmış olmaları ve birbirleriyle çelişmemeleri" gibi gerekçelerle pek çok nesih iddiasını reddeder.

Kaynakça

Abdurrezzâk, Ebû Bekir Abdurrezzâk b. Hemmâm. *Tefsîru Abdurrezzâk*. thk. Mahmud Muhammed Abduh. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1419.

Almandumah, Dar Almandumah. "Aranan: جمعاً ودراسة في التفسير: آراء أبي سليمان الدمشقي في التفسير". Erişim 19 Ocak 2022. <http://search.mandumah.com/Record/528375>

- Âlûsî, Mahmûd b. Abdullah. *Rûhu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'ânî'l-'Azîmi ve's-Seb'i'l-Mesânî*. thk. Ali Abdalbârî Atıyye. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1415.
- Beydâvî, Abdullah b. Ömer. *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*. thk. Muhammed Abdurrahman el-Maraşlı. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, 1418.
- Bezzâr, Ebû Bekir Ahmed b. Amr. *Musnedu'l-Bezzâr*. thk. Mahfûzurrahmân Zeynullah vd. Medine: Mektebetu'l-'Ulûm ve'l-Hikem, 1988-2009.
- Bikâ'î, Ebu'l-Hasan İbrahim b. Ömer. *Mesâ'idu'n-nazar li'l-işrâfî 'ala makâsidi's-suver*. Riyâd: Mektebetu'l-Me'ârif, 1408/1987.
- Bilgin, Recep. *Son Dönem Hadis Çalışmaları ve Talat Koçyiğit'in (1927-2011) Hadisçiliği*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2020.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail. *Sahîhu'l-Buhârî*. thk. Heyet. Mısır: Bûlâk, 1311.
- Câsim, Ebû Osman Faysal b. Kazzâr. *el-Eşâ'iratu fî mîzânî Ehli's-Sunne*. nşr. el-Meberretu'l-Hayriyye li-'Ulûmi'l-Kur'ân ve's-Sunne. Kuveyt: y.y., 1428/2007.
- Cessâs, Ebû Bekir Ahmed b. Ali. *Ahkâmu'l-Kur'ân*. thk. Abdusselam Muhammed Ali Şahin. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1415/1994.
- Çalışkan, Necmettin. "Nüzul Sırasına Göre Yeni Bir Tefsir: Abdurrahman Hasan Habenneke el-Meydânî ve Meâricü't-Tefekkür". *Toplum Bilimleri* 7/14 (Aralık 2013), 363-373.
- Dâvûdî, Muhammed b. Ali. *Tabakâtu'l-mufessirîn*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, ts.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf. *el-Bahru'l-muhît fi't-tefsîr*. thk. Sıdkî Muhammed Cemîl. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1420.
- Ebû Ubeyde, Ma'mer b. Musenna. *Mecâzu'l-Kur'ân*. thk. Mehmet Fuat Sezgin. Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 1981.
- 65 Ebû Ya'la, Muhammed b. Huseyn. *İbtâlu't-te'vîlât li-ahbâri's-sıfât*. thk. Muhammed b. Hamdî'l-Hamûd en-Necdî. Kuveyt: Dâru İlâf ed-Duveliyye, ts.
- Ebyârî, İbrahim b. İsmail. *el-Mevsû'atu'l-Kur'âniyye*. b.y.: Muessesetu Sicilli'l-'Arab, 1405.
- Edirnevî, Ahmed b. Muhammed. *Tabakâtu'l-mufessirîn*. thk. Süleyman b. Salih el-Huzî. Suudi Arabistan: Mektebetu'l-'Ulûm ve'l-Hikem, 1417/1997.
- Fahreddîn er-Râzî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer. *Esâsu't-takdîs*. thk. Ahmet Hicâzî es-Sekkâ. Kahire: Mektebetu'l-Kulliyâtî'l-Ezheriyye, 1406/1986.
- Ferrâ, Ebû Zekeriyâ Yahya b. Ziyâd. *Me'ânî'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Yûsuf en-Necâtî vd. Mısır: Dâru'l-Mısriyye, ts.
- Hâzin, Ali b. Muhammed. *Lubâbu't-te'vîl fî me'ânî't-tenzîl*. tsh. Muhammed Ali Şahin. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1415.
- Hererî, Muhammedu'l-Emîn b. Abdullah. *Tefsîru hadâiki'r-ravhi ve'r-reyhân fî Revâbî 'Ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru Tavkî'n-Necât, 1421/2001.
- Heysemî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ebî Bekir. *Keşfu'l-estâr 'an zevâidi'l-Bezzâr*. thk. Habîburrahman el-A'zamî. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1399/1979.
- Heysemî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ebî Bekir. *Mecme'u'z-zevâid ve menbe'u'l-fevâid*. thk. Husâmuddin el-Kudsî. Kahire: Mektebetu'l-Kudsî, 1414/1994.
- İbn 'Asâkir, Ali b. Hasan. *Târîhu Dimaşk*. thk. Amr b. Garâme el-Umrevî. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1419/1998.
- İbn Abdilhâdî, Ebû Abdullah. *Tabakâtu 'ulemâi'l-hadîs*. thk. Ekrem el-Bûşî - İbrahim Zeybak. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1417/1996.
- İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed. *Tefsîru İbn Ebî Hâtim*. thk. Es'ad Muhammed et-Tîb. Suudi Arabistan: Mektebetu Nizâr Mustafa el-Bâz, 1419.

- İbn Ebî Şeybe, Abdullah b. Muhammed. *el-Musannef*. Riyad: Mektebetu'r-Ruşd, 1409/1989.
- İbn Ebî Ya'la, Ebu'l-Huseyn Muhammed. *Tabakâtu'l-Hanâbile*. Kahire: Matbaatu's-Sunneti'l-Muhammediyye, ts.
- İbn Hallikân, Ebu'l-Abbâs. *Vefeyâtu'l-a'yân*. thk. İhsân Abbâs. Beyrut: Dâru Sâdır, 1900-1994.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed. *el-Fasl fi'l-mileli ve'l-ehvâi ve'n-nihal*. Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, ts.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer. *Tabakâtu's-Şâfi'îyyîn*. thk. Ahmed Ömer Hâşim vd. b.y.: Mektebetu's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 1413/1993.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*. thk. Sâmi b. Muhammed Selâme. b.y.: Dâru Taybe, 1420/1999.
- İbn Muflih, İbrahim b. Muhammed. *el-Maksadu'l-erşed fi zikri eshâbi'l-imam Ahmed*. thk. Abdurrahman b. Süleyman el-'Useymîn. Riyad: Mektebetu'r-Ruşd, 1410/1990.
- İbn Nukta, Ebû Bekir. *et-Takyîdu li-ma'rifeti ruvâti's-Sunen ve'l-Esânîd*. thk. Kemâl Yûsuf el-Hût. b.y.: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1408/1988.
- İbn Nukta, Ebû Bekir. *İkmâlu'l-ikmâl*. thk. Abdulkayyûm Abdureybî'n-Nebî. nşr. Câmi'atu Ummi'l-Kurra. Mekke: y.y., 1410.
- İbn Receb, Abdurrahman b. Ahmed el-Hanbelî. *Revâi'u't-tefsîr*. Suudi Arabistan: Dâru'l-Âsime, 1422/2001.
- İbn Salâh, Ebû 'Amr Takiyyuddin. *Tabakâtu'l-fukahâi's-Şâfi'îyye*. thk. Muhyiddîn Ali Necîb. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1992.
- İbn Teymiyye, Ebu'l-Abbâs Takiyyuddîn Ahmed b. Abdulhalîm. *Minhâcu's-sunneti'n-nebeviyye fi nakdi kelâmi's-Ş'ati'l-Kaderiyye*. thk. Muhammed Reşâd Sâlim. nşr. Câmi'atu'l-İmâm Muhammed b. Su'ûd el-İslâmiyye. b.y.: y.y., 1406/1986.
- İbn Teymiyye, Ebu'l-Abbâs Takiyyuddîn Ahmed b. Abdulhalîm. *Beyânu telbîsi'l-Cehmiyye fi te'sîsi bida'ihimi'l-kelâmiyye*. thk. Heyet. b.y.: Mecme'u'l-Melik Fehd, 1426.
- İbn Teymiyye, Ebu'l-Abbâs Takiyyuddîn Ahmed b. Abdulhalîm. *el-İklîl fi'l-muteşâbihi ve't-te'vîl*. İskenderiyye: Dâru'l-Îmân, ts.
- İbn Teymiyye, Ebu'l-Abbâs Takiyyuddîn Ahmed b. Abdulhalîm. *Mecmû'u'l-fetâva*. thk. Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım. Medine: Mecme'u'l-Melik Fehd, 1416/1995.
- İbnu'l-'Arabî, Ebû Bekir Muhammed b. Abdullah. *Ahkâmu'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Abdulkadir Ata. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1424/2003.
- İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed. *Nevâsihu'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Eşref Ali el-Melibârî. Medine: y.y., 1423/2003.
- İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed. *Nuzhetu'l-a'yuni'n-nevâzir fi 'ilmi'l-vucûhi ve'n-nezâir*. thk. Muhammed Abdülkerîm Kâzım er-Râzî. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1404/1984.
- İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed. *Keşfu'l-muşkil min hadîsi's-Sahîhayn*. thk. Ali Huseyn el-Bevvâb. Riyad: Dâru'l-Vatan, ts.
- İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed. *Menâkıbu'l-imam Ahmed*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî. b.y.: Dâru Hicr, 1409.
- İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed. *Zâdu'l-mesîr fi 'ilmi't-tefsîr*. thk. Abdurrezzak el-Mehdî. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1422.
- İbnu'l-Esîr, İzzuddîn. *el-Lubâb fi tehzîbi'l-ensâb*. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.
- İbnu'l-Mustevfî, Ebû Bekir. *Târîhu İrbil*. thk. Sâmi b. Seyyid Hammâs es-Sakkâr. Irak: Dâru'r-Reşîd, 1980.
- İbnu's-Sâ'î, Ali b. Enceb. *ed-Durru's-semîn fi esmâi'l-musannifîn*. thk. Ahmed Şevkî Binbîn ve Muhammed Sa'îd Haneşî. Tûnus: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1430/2009.

- İlkiyâ el-Herrâsî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed. *Ahkâmu'l-Kur'ân*. thk. Musa Muhammed Ali - İzzet Abd Atıyye. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1405.
- Kur'ân Yolu*. Erişim 19 Ocak 2022. <https://kuran.diyaret.gov.tr>
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri - Tomar, Cengiz. "İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 19 Ocak 2022.
- Masnâ'î, Muhammed b. Ahmed. *Misbâhu'l-erîb fî takrîbi'r-ruvâti'l-lezîne leysû fî Takrîbi't-Tezhîb*. Yemen: Mektebetu San'âi'l-Eseriyye, 2005-2009.
- Mâverdi, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed. *en-Nuketü ve'l-uyûn*. thk. Seyyid b. Abdulkasım b. Abdurrahim. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.
- Mekkî, Ebü Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib. *el-Hidâye ila bulûğî'n-nihâye*. thk. Heyet. b.y.: y.y., 1429/2008.
- Mukâtil, Ebu'l-Hasan Mukâtil b. Süleyman. *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*. thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâs, 1423.
- Nevevî, Ebü Zekeriyâ Muhyiddin Yahya b. Şeref. *el-Minhâc şerhu Sahîh-i Muslim b. Haccâc*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, 1392.
- Nuveyhîd, 'Adil. *Mu'cemu'l-mufessirîn min sadri'l-İslâm ve hatta'l-'asri'l-hâdir*, Beyrut: Muessesetu Nuveyhid, 1409/1988.
- Okşar, Yusuf. "Şemsüddin Muhammed B. Eşref es-Semerkindî'de Nefis Ve Marifetullah". *Turkish Studies* 13/9 (Haziran 2018), 175-194.
- Râgıp el-İsfahânî, Hüseyin b. Muhammed. *Mukaddimetü câmi'i't-tefâsîr*. thk. Ahmet Hasan Ferhat. Kuveyt: Dâru'd-De've, 1405/1984.
- Rıza, Muhammed Reşid. *Tefsîru'l-menâr*. nşr. el-Hey'etu'l-Mısriyye. b.y.: y.y., 1990.
- Sa'lebî, Ebü İshâk Ahmed b. İbrahim. *el-Keşfu ve'l-beyân 'an tefsîri'l-Kur'ân*. thk. Heyet. Cidde: Dâru't-Tefsîr, 1436/2015.
- Safedî, Halil b. Aybek. *el-Vâfi bi'l-vefiyyât*. thk. Ahmed Arnaût - Turkî Mustafa. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâs, 1420/2000.
- Sem'ânî, Abdülkerim b. Muhammed. *el-Ensâb*. thk. Abdurrahman b. Yahya el-Yemânî vd. Haydarâbâd: Meclisu Dâireti'l-Me'ârifî'l-'Usmâniyye, 1382/1962.
- Semerkindî, Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed. *Bahru'l-'ulûm*. thk. Ali Muhammed Muavviz vd. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1413/1993.
- Semerkindî, Şemsüddin. *İlmü'l-Âfâk ve'l-Enfûs (Alem ve İnsan)*. çev. ve thk. Yusuf Okşar-İsmail Yürük. İstanbul: TYEKB, 2020.
- Semîn el-Halebî, Ahmed b. Yûsuf. *ed-Durru'l-masûn fî 'ulûmi'l-kitabi'l-meknûn*. thk. Ahmed Muhammed el-Harrât. Dimaşk: Dâru'l-Kalem, ts.
- Sıbt İbnu'l-Cevzî, Yûsuf b. Kızıoğlu. *Mirâtu'z-zemân fî tevârîhi'l-a'yân*. thk. Muhammed Berekât vd. Dimaşk: Dâru'r-Risâleti'l-'Âlemiyye, 1434/2013.
- Sıcak, Ahmet Sait. *Tefsirde Spekülatif Yorum Ashâbü'l-Karye Örneği*, Ankara: Araştırma Yayınları, 2021.
- Suyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekir. *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. b.y.: y.y., 1394/1974.
- Tabakâtu'l-mufessirîn*. thk. Ali Muhammed Ömer. Kahire: Mektebetu Vehbe, 1396.
- Sübkî, Tâcuddîn Abdulvehhâb b. Takiyyuddin. *Tabakâtu's-Şâfi'iyyeti'l-kubra*. thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî - Abdulfettah Muhammed el-Huluv. b.y.: Dâru Hicr, 1413.
- Şehristânî, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim. *el-Milel ve'n-nihal*. b.y.: Muessesetu'l-Halebî, ts.
- Şinkîti, Muhammed b. Muhammed. *Edvâu'l-beyân fî idâhi'l-Kur'âni bi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1415/1995.

- Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed. *el-Mu'cemu'l-kebîr*. thk. Hamdî b. Abdulmecîd es-Selefî. Kahire: Mektebetu İbni Teymiyye, ts.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî. b.y.: Dâru Hicr, 1422/2001.
- Tüsterî, Ebû Muhammed Sehl b. Abdullah. *Tefsîru't-Tüsterî*. thk. Muhammed Bâsil Uyûnu's-sûd. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1423.
- Zehebî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed. *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, thk. Heyet. b.y.: Muessesetu'r-Risâle, 1405/1985.
- Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtu'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*. thk. Ömer Abdusselam et-Tedmurî. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1413/1993.
- Tezkiretu'l-huffâz*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1419/1998.

Abu Suleiman ad Dimaskhi and His Place in the Science of Tafsir

Citation/©: Oral, Murat, Abu Suleiman ad Dimaskhi and His Place in the Science of Tafsir, Artuklu Akademi, 2022/9(1), 53-70

Extended Abstract

Bewaring of mufassir's life, his method of tafsir, and his views on the sciences of the Qur'an are all important in terms of understanding the developments and changes that occurred within the science of tafsir until the epoch in which the mufassir in relation lived. Therefore, scholarly-interest towards the life and method of a mufassir, whose names are mentioned only between the lines of the other tafsir works and are about to be forgotten, will affect the tafsirs succeeding him, and will make a positive contribution to the knowledge of the development process of the tafsir science. The 4th century Hijri was a rich period in view of mufassirs and the abundance of tafsir works. One of the prominent mufassir who lived in this period was Abu Suleiman Ad Dimaskhi. Although he is an important mufassir, it is remarkable that no study has been done on him in Turkey. The situation in the Arab world is the same. As a result of our research, we determined that only one master's thesis was prepared relating to Abu Suleiman ad Dimaskhi. The study belongs to Hâlid b. Sa'd et-Matrafi, a student of the Uluuddin Faculty in Imam Muhammad b. Su'ud University. It was published in 1999 under the title of "Arau Abu Suleiman ad-Dimashki fi't-Tafseer: Jem'an ve Dirasatan". Unfortunately, we could not find the source.

In the first part of this article, we focus on Abu Suleiman's biography, youth years, scientific direction, and works in order to know him and to learn about his contributions to the tafsir. Abu Suleiman Muhammad b. Abdullah b. Suleiman as-Sa'dee was a mufassir, who lived in the 4th century, a rich period in religious sciences and scholars. There is no exact information about his dates of birth and death. He took lessons with some famous people such as Ibn Shakula, Darekhutnee, Ibn Shaheen, Abu Abdullah al-Hakeem ve Ibn Marduyya from the leading teachers of the period, such as Abu Bakr as-Shafi'i, Da'laj b. Ahmad as-Sijzee, Abu Ali b. as-Savvaf ve Abu Abdullah Huseyn b. İsmail al-Mahamilee. He wrote a large work in the field of tafseer called Mujtena't-Tafseer. He also published el-Jami'as-Sagheer fi muhtasari 'ilmi't-tafseer ve al-Muhazzabu fi't-tafseer. He was a member of the Shafi sect in fiqh and followed the Kullabiyah/Ash'ariyya school in theological issues, apart from the issue of "the qualifications of God's word". He was criticized for accepting that weak (ahad) news does not have any scientific value, except for those that are reasonable, despite being described as being very subject to the sunnah, and for trying to learn and write about Ahad news even though they do not bear any scientific value.

In the second part, Abu Suleiman's method of interpreting the Qur'an is examined. While none of his works have survived, when the works of scholars such as Ibn al-Jawzee and Abu Hayyan who quoted his views are examined. And it is seen that Abu Suleiman interpreted the Qur'an with the views of the Qur'an, the Sunnah, the companions, and followers of the companions, following the basic features of the narration tafsir method. It is criticized as it conveys weak narrations and especially the narrations coming through Kalby. Another point on which he can be criticized is that he conveys unauthentic/superstitious Isra'ili narrations. The traces of this deficiency in the previous narration tafsir are also reflected in his tafsir method. Again, he makes use of the recitations to make sense of the words in the verses and gives different meanings to the related words according to his different recitations. While making sense of the word in the verse, he makes inferences based on linguistic rules. Abu Suleiman does not neglect to make use of the reasons for revelation in the interpretation of the ayats and includes this subject in his tafsirs. It can be said that his tafsir is one of the works that give the most place to reasoning (dirayah) among the tafsir works that were written with the narration tafsir method until his lifetime since he used the acumen-based tafsir method together with the narrative-based tafsir method. He talks about the reasoning angle included in the verse when necessary, and reveals the mistakes of the commentators and the correct view in relation. In some places, he does not avoid opposing the commentators before him and defends his original view. It is noteworthy that the wording of the verse is regarded as being absolute in many controversial places, revealing the ambiguous parts of the verse. It also includes fiqh preferences in the interpretations of the verses. Although he makes use of linguists, historians, and commentators and conveys their views; he often does not reveal their identities. In some passages, he says, "This is the opinion of other people from whom we have learned and memorized", indicating that he benefited from his teachers, except Ismael b. Muhammad es-Saffar, he does not specify their names. Abu Suleiman's sharing of the same view with Tabari in many places and the fact that only two of them talk about the same possibilities in their works seem to reveal that he benefited from Tabari, as well.

In the third part, the views of Abu Suleiman on the sciences of the Qur'an were tried to be determined. Abu Suleiman states that the Qur'an begins to descend in the month of Ramadan and mentions that some surahs have different names.

Although he gives some views on the interpretation of Huruf-ı Mukattaa, his opinion on this issue is unknown. In the dispute about whether the interpretation of mutashabih ayats will be known by scholars, Abu Suleiman argues that scholars can know the interpretation of such ayats. In this respect, he supports the dynamic function of the reasoning at the point of understanding the Qur'an. As a matter of fact, he shows this practically with his original comments. As it can be understood from some of his explanations in the sources, he attaches importance to the place where the relevant surah/verse was revealed, abiding by the Makki-Madani distinction/definition. As a matter of fact, he seems to have reflected his views on the Makki-Madani distinction in his tafsir work in many places. Abu Suleiman argues that abrogation can occur between verses. However, he rejects many abrogation claims on the grounds that "it is possible to act with each of the verses, the verse contains a news, the provisions contained in the relevant verses are left to the ijtiħad of the ruler and they do not contradict each other".